

DISSERTATIONES LITTERARUM ET CONTEMPLATIONIS
COMPARATIVAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

ILMI KOLLA JA TEMA AEG.
BIOGRAAFILISE LÄHENEMISVIISI
VÕIMALUSI NÕUKOGUDE AJA
UURIMISE KONTEKSTIS

EVE ANNUK

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, kirjanduse ja rahvaluule osakond

Väitekiri on kaitsmisele suunatud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna kirjanduse ja rahvaluule osakonna nõukogu poolt 24. aprillil 2006

Juhendaja: dotsent Arne Merilai, Tartu Ülikool

Oponendid: professor Tiina Kirss, Tartu Ülikool
professor Toomas Liiv, Tallinna Ülikool

Kaitsmise koht: Tartu Ülikooli Nõukogu saal

Kaitsmise aeg: 27. juuni 2006

Väitekirja trükikulud on katnud Tartu Ülikool ja Eesti Kirjandusmuuseum

ISSN 1406–913X

ISBN 9949–11–374–1 (trükis)

ISBN 9949–11–375–X (PDF)

Autoriõigus Eve Annuk, 2006

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

Tellimus nr. 310

EESSÕNA

Käesolev töö on välja kasvanud luuletaja Ilmi Kolla (1933–1954) kirjadest, mis osutusid inspireerivaks allikmaterjaliks, ning teisalt aastatepikkusest Eesti Kultuuriloolises Arhiivis töötamise kogemusest, mis teatud hetkel hakkas nende käsikirjaliste materjalide kaudu “kõnelema”. Mitmesuguseid arhiivimaterjale, eriti kirjavahetusi lugedes olin varem sageli tundnud, et teadmistest ja oskustest veel ei piisa nende põhjalikuks uurimiseks ja mõtestamiseks. Tajusin küll arhiiviallikate varjatud võlu – nende minevikust pärit materiaalse artefaktide ligitõmme, kuid nende “keelt” ma veel eriti hästi ei osanud. Alati jäi puudu miski, mis oleks suutnud need tekstid täielikult kõnelema panna – minu enda teoreetilised teadmised, eriala traditsioonid ja eeldused, mis eriti ei suhestunud selliste allikatega ja nende kasutamise uurimistöös, sotsiaalne kontekst, mis nägi humanitaarses uurimises kõrvalist ja tähtsusetut tegevust, märgistades seda marginaalsena. Võib olla ei olnud varasemad kokkupuuted arhiiviallikatega lihtsalt puudutanud mind nii lähedalt, läbi isikliku ja privaatsuse, mis osutus samaaegselt ka avalikuks ja sotsiaalseks.

Ilmi Kolla kirjavahetused olid erakordselt köitvad ja kõnekad mitte ainult kirjandusajaloo, vaid laiemalt kultuuriajaloo vaatenurgast. Kirjad ei valgustanud mitte ainult üht isikut – Ilmi Kollat kui luuletajat ja noort naist –, vaid heitsid valgust ka inimestele ta ümber ja ajastule, millega ta heitles. Kirjad olid kui mineviku fragmendid, mille põhjal hakkasin rekonstrueerima olnut ja lahti mõtestama selle sageli vasturääkivaid tähendusi.

Õige pea oli ka selge, et traditsioonilist lähenemist neile allikatele kasutada ei saa. Harjumuspärased küsimuseasetused, mille kaudu kellegi elu ja loomingut tavaliselt uuritakse, lihtsalt ei töötanud. Isegi kui sõnastasin uurimisprobleemi traditsioonilisel moel, ei olnud vastus sugugi traditsiooniline. Õigemini – ühest vastust ei olnudki, vaid sageli olid selle asemel hoopis uued küsimused. Kui suutsingi esmapilgul rahuldava vastuse leida, ilmnes, et samaaegselt eksisteerib veel teine ja kolmaski interpreteerimisvõimalus, mis kõik näisid oma kontekstis tõsiseltvõetavatena.

Samuti selgus, et mitmeid küsimusi ei olnud eesti kontekstis praktiliselt üldse uuritud vähegi teoreetilisemal tasandil. Allikad, nagu kirjad, näisid olevat nii iseesisestmõistetavad, et keegi polnud tõstatanud küsimust nende representatiivsest ja tekstuaalsest olemusest, nende suhtest tegelikkusega ning olnud aja ja isikutega; sellestki, kuivõrd üldse suudavad taolised allikmaterjalid tegelikkust adekvaatselt esitada ja kui palju selles esituses on tegelikult uurija looming, tema nägemus isikutest ja sündmustest, mis on hoolikalt peidetud neutraalse ja objektiivse esitusviisi taha? Kui selline esitusviis oli “tõde”, siis kelle ja millisest vaatenurgast? Miks oli eelistatud näilist objektiivsust uurija vaatepunkti esile toomisele?

Uurimistööd tehes hakkasid mitmed algselt püstitatud eesmärgid ja küsimused teisenema, arenema mööda oma rada ja ette kirjutama oma käsitlusviisi.

Ettekujutus “tõe” leidmisest asendus pluralistliku arusaamaga erinevatest “tõdedest” ja vaatenurkadest, mis võisid omavahel konkureerida. See oli ka lõpuks põhjuseks, miks ei olnud mõeldav luua üht ja “õiget” narratiivi oma uurimisobjektist – Ilmi Kollast. Elatud elu ei olnud võimalik taandada lineaarsele jutustusele, mis oleks lahendanud kõik ebaselgused Ilmi Kolla elus ja esitlenud seda koherentse loona. Või õigemini – seda oleks saanud teha üksnes uurimisobjekti ja -küsimuste lihtsustamise hinnaga, peites vasturääkivaid tõlgendusvõimalusi ja arhiiviallikate endi vastuolulist olemust. Pealegi ei olnud keskmisainuüksi Ilmi Kolla elu, vaid samavõrra ka ajastu, mis kõneles läbi üksikisiku, kelle elu ja tegevuse uurimise kaudu oli võimalik saada ettekujutust ka ajastu toimimise mehhanismidest.

Käesolev töö poleks olnud võimalik ilma paljude inimeste abi ja toeta. Tänapäevane juhendajat, Tartu Ülikooli kirjandusteooria dotsenti Arne Merilaid, Tartu Ülikooli eesti kirjanduse professorit Tiina Kirssi ja kolleege Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist mõistva ja toetava suhtumise eest. Soojad tänusõnad kuuluvad ka töö- ja mõttekaaslasele Kristi Metstele, kellega peetud pikad mõttevahetused on oluliselt kaasa aidanud käesoleva uurimuse sünnile. Samuti tänan Leili Pungat asjalike kommentaaride eest käsikirja viimistlemisel, Leena Kurvet-Käosaart inglise keele alase abi eest, arhivaar Kalmer Mäeorgu Tallinna Linnaarhiivist ning Põhja-Eesti Regionaalhaigla arhivaari Margit Millerit, kes on aidanud leida uusi allikmaterjale Ilmi Kolla kohta.

Tahaksin tänada ka oma abikaasat Kaljut suure abi eest töö vormistamisel ning toetava suhtumise eest kogu selle pika perioodi vältel.

Tartus, mai 2006

SISUKORD

PUBLIKATSIOONIDE LOETELU	8
SISSEJUHATUS	9
I. Miks uurida nõukogude aega biograafilise käsitusviisi kaudu?	9
Teema põhjendus	9
Eesmärgid ja meetod.....	14
Uurimisprobleemide areng.....	16
Töö struktuur.....	18
II. Kuidas kujutada teise inimese elu? Biograafia uurimisprobleemina	20
“Biograafiline pööre”	21
Biograafia ajaloost ja määratlusest	22
Biograafia ja biograafiline diskursus eesti kultuuriruumis	24
“Biograafiline illusioon”: biograafia kui tekstuaalne konstruktsioon.....	28
Mina biograafias	32
Kirjanduslik biograafia	33
Biomütograafia	33
Soolisustatud biograafia.....	35
Eetilisi küsimuseasetusi biograafilise uurimise kontekstis	37
III. Epistolaarsus uurimisprobleemina	40
Kirjad kui (biograafia) allikad	40
Kirjad kui tekstid	41
Postaalne printsiipt.....	44
Fragmentaarne subjekt / fragmentaarne ajastu.....	45
KOKKUVÕTE	46
ALLIKAD JA KIRJANDUS	49
PUBLIKATSIOONID	55
SUMMARY	181
CURRICULUM VITAE	189

PUBLIKATSIOONIDE LOETELU

Käesolev väitekiri põhineb alljärgnevatel publikatsioonidel, millele tekstis viidatakse vastavate rooma numbritega.

- I **Annuk, E.** (2003). Totalitarismi ja/või kolonialismi pained: miks ja kuidas uurida nõukogude aega? *Rmt-s* Arvo Krikmann, Sirje Olesk (koost.), *Võim ja kultuur*. Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Tippkeskus, Eesti Kirjandusmuuseum, 13–39.
- II **Annuk, E.** (2005). Toimetamine kui tsensuur: mida jutustas Ilmi Kolla ema? *Vikerkaar* 9, 52–71.
- III **Annuk, E.** (2003). Tekstid ja vastutekstid: kirjavahetused stalinismi kontekstis. *Keel ja Kirjandus* 11, 838–848.
- IV **Annuk, E.** (2003). Naised ja kirjanduslugu: tuntud ja tundmatu Ilmi Kolla. *Ariadne Lõng* 1/2, 72–90.
- V **Annuk, E.** (2004). Keha ja haigus Ilmi Kolla kirjades ja luuletustes. *Ariadne Lõng* 1/2, 43–57.
- VI **Annuk, E.** (2006). Uurija rollist ja eetikast biograafilise uurimise kontekstis Ilmi Kolla kirjavahetuste näitel. *Rmt-s* Mare Kõiva (koost.), *Võim ja kultuur II*. Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Tippkeskus, Eesti Kirjandusmuuseum, 149–170.

SISSEJUHATUS

I. Miks uurida nõukogude aega biograafilise käsitlusviisi kaudu?

Teema põhjendus

Nõukogude perioodi uurimine – püüd lahti mõtestada lähiminekü ajaaloolist ja kultuurilist kogemust – on oluline selle jälje tõttu, mis tänast Eesti ühiskonda ja kultuuri on mõjutanud ja teataval määral veelgi mõjutab. Nõukogude aega kujundanud ideoloogiliste dominantide seos tänapäevaga toimib eksisteerivate ühiskondlike ja kultuuriliste diskursuste kaudu. Teisalt on nõukogude aja mõjud nähtavad ka materiaalsel tasandil, näiteks elukeskkonnas ja selle poolt võimaldatavas elukvaliteedis.

Kuigi nõukogude perioodist on kirjutatud mitmeid käsitlusi, pole see ajajärk tervikuna Eestis veel põhjalikult läbi uuritud. Paljuski on käsitletud neid aspekte, mis seostuvad poliitilise ajaloo – need on n.-ö. makrotasandi käsitlused, mis toovad välja üldisi seaduspärasusi ja võimaldavad näha ühiskondlik-ajaloolisi protsesse üldisemas valguses. Uuritud on näiteks massirepressioone (Rahi-Tamm 2004) ja nõukogude süsteemi toimimist parteidokumentide valguses (Veskimägi 2005), kui viidata kõige värskematele uurimustele.

Ka nõukogude kultuuripoliitikat on uuritud n.-ö. süsteemi tasandil, näiteks on käsitletud põhjalikult stalinismiaegset kultuurigenotsiidi (Karjahärm, Luts, 2005), samuti on kirjutatud mitmeid magistritöid, mis heidavad valgust nõukogude kultuuri kujundamise üldistele mehhanismidele (Kreepipuu 2005; Peirumaa 2004). Põhjalikumalt on käsitletud tsensuuri (Veskimägi 1996).

Nõukogude aega on uuritud ka elulugude ja mälestuste kaudu (nt. Kõresaar 2001), mis võimaldab esile tuua üksikisiku vaatenurka ning seostub üldisemalt mälu kui sotsiokultuurilise fenomeni uurimisega.

Märksa vähem on nõukogude aega uuritud teoreetilisemas valguses, s.t. vähem on reflekteeritud selle üle, millist teoreetilist raamistikku ja metodoloogiat kasutada selle ajajärgu analüüsimiseks ning kuidas kasutatav metodoloogia ja mõistestik mõjutab omakorda uurimistulemust, seda, mida me uurime ja milliseid järeldusi teeme. Olulisi käsitlusi selle kohta on andnud Kistler-Ritso Sihtasutuse korraldatud konverentside materjalid (Tarvel 1999; Tarvel 2000).

Ühiskonna ja kultuuri uurimise seisukohalt on oluline nii ajaloolise mälu (re)konstrueerimine kui lähiminekü mõtestamine uuest, tänasest vaatenurgast, andes lähiminekü nähtustele uusi tähendusi. Nõukogude aeg tervikuna on uurimise seisukohast küllalt keerukas ajastu eripära tõttu ja seetõttu aldis ka lihtsustamistele ning must-valgetele hinnangutele. Nõukogude aja erinevad järgud, nt. stalinism, sulaperiood, stagnaaeg, perestroika, kui kasutada Enn Tarveli määratlust (1999a), näivad praegusest vaatepunktist küllalt erinevana ja seetõttu altina ka must-valgetele hinnangutele.

Näiteks stalinismi ja stalinistlikku ajastut on harjutud ette kujutama monoliitse represseeriva süsteemina, piltlikult öeldes õhuaukudeta vanglakambrina, kus inimesed pidid passiivselt täitma ettemääratud rolli. Selline käsitlus välistab valikuvõimaluse olemasolu ja rõhutab sotsiaalset determineeritust: inimesed olid totalitaarse võimu passiivsed ohvrid, mitte aktiivsed tegutsejad, kes kohanesid süsteemiga piiratud aegruumis. Valikute puudumine on muidugi teatud mõttes tõene: Eestis elades ei olnud ju võimalik valida teistsugust riigikorda. Massirepressioonid, nagu küüditamised, olid stalinismiajastu olemuslikuks osaks ja keegi ei olnud nende eest kaitstud.

Teisalt on inimestel igas ühiskonnas, kaasa arvatud totalitaarses Nõukogude Liidus, teatud tegutsemisruum, ükskõik kui piiratud see ka ei oleks. See tähendab, et isegi kõige ahistavamates tingimustes on mõnikord võimalik teha teatud valikuid, nt. mitte alluda süsteemi survele või kasutada süsteemi enda huvides ära. Makrotasandilt, üldiste protsesside valguses on selliseid pisivalikuid keerukas märgata, sest see eeldab detailset analüüsi, otseku suurendusklaasi kaudu vaatamist. Üksikisiku tasandil seevastu muutuvad sellised valikud nähtavamaks ja nende kaudu ka konkreetse inimese roll ühiskonnas ning ajaloos.

Kuidas toimis nõukogude ühiskond üksikisiku tasandil? Kas selline uurimine loob nõukogude ajast ja sel ajal elanud inimestest teistsuguse pildi kui makrotasandi käsitlused, mis keskenduvad üldistatud protsessidele? Kuivõrd üldse on võimalik uurida nõukogude aega läbi mikrotasandi vaatenurga ja milliste probleemidega tuleb sealjuures kokku puutuda? Kuivõrd eeldab mikrotasandi analüüs siiski ka üldisemat ettekujutust ajastust ja selle uurimise võimalustest ning metodoloogias?

Käesolev uurimistöö keskendubki nõukogude perioodi uurimisele **mikrotasandil**, asetades keskmesse üksikisiku – noorelt surnud luuletaja Ilmi Kolla (1933–1954), kelle käsikirjaline pärand Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKLA, f 220) pakub selleks mitmekesisest uurimismaterjali. Kuigi Kolla kui luuletaja tegevusperiood langes stalinistlikkusse ajastusse, käsitletakse töös selle kõrval ka hilisemat ajajärku.

Mikrotasandile keskenduva uurimistöö üks võimalus on **biograafiline käsitlusviis**, mis keskendub üksikisiku uurimisele ajastu kontekstis ja püüab (re)konstrueerida olnut ühe inimese kaudu. Tegemist ei ole siiski positivistlikust diskursusest tuttava lähenemisega biograafia, mis tugineb lihtsustatud suhtele eluloo kui teksti ja biograafia subjekti vahel, võrdsustades teksti kui lugu ja elatud elu. Vastupidi, minu töös kasutatud lähenemine problematiseerib isiku ja eluloolise teksti positivistlikku võrdsustamist, toetudes kaasaegsetele käsitlustele tekstuaalsusest, eluonarratiivist ja subjektiivsusest.

Positivistlik biograafiakäsitlus näeb autori elu ja sellel põhinevat teksti – biograafiat – kui samaväärseid ja identseid, s.t. inimese elu tekstuaalne kujutus võrdsustatakse reaalse, elatud eluga. Selline lähenemine käsitleb biograafiat kui läbipaistvat teksti, kui reaalsuses toimunu – elatud elu – kirjapanekut, jättes tähelepanuta tekstuaalsuse rolli biograafias ja laiemalt elukirjutuses (*life writing*) üldse ning biograafia konstrueerituse. Varju jääb ka biograafi –

biograafia uurija ja kirjutaja – aktiivne roll biograafiat luues ja kujundades. Selline positivistlik käsitlus on domineerinud eesti kultuuri kontekstis kuni päris viimase ajani, seda nii konkreetsete biograafiate tasandil kui biograafilise kirjutuse üle reflekteerides.

Arusaama, et elatud elu võrdsustub kirjutatud eluga, on tugevasti kõigutanud postmodernistlikud ja poststrukturealistlikud käsitlused keelest, subjektist ja *minast*. Selline lähenemine on toonud esile keele problemaatilise rolli *mina* konstrueerimisel. Tekstuaalne *mina* on loodud keeles ja keele kaudu, mis vahendab kultuurikoode ja (keelelisi) konventsioone ning loob n.-ö. omaenda reaalsust. Tekstuaalse *mina* suhe reaalse *minaga* on seeõttu vahendatud, mitte otsene ega lineaarne. Teise inimese elu uurides tähendab see, et uuritav subjekt on meile kättesaadav ainult vahendatuna läbi tekstide, mille eripära määratleb seda, kuidas me uurijana kõnealust indiviidi näeme ja mõistame.

Minu töö eesmärgiks ei olegi seetõttu luua ammendavat käsitlust Ilmi Kolla elust ja loomingu ega anda üheseid vastuseid ta elu problemaatilistele aspektidele. Vastupidi, oma lähenemisviisiga tahan esile tuua nii Ilmi Kolla elu kui selle uurimise aluseks olnud allikate – kirjade jm. käsikirjaliste tekstide – mitmetitõlgendatavust ja mitmehäälsust, kui ka seda, et sageli ei olegi võimalik üheseid tõlgendusi anda või lõplikke seisukohti esitada. Mitmetitõlgendatavuse esile toomine on oluline nii seetõttu, et see muudab ettekujutuse isikust ja ajastust diferentseeritumaks, kui seetõttu, et selle kaudu tuleb esile uurija roll teise inimese elu kujutades. Just uurija on see, kes loob narratiivi teise inimese elust, tõlgendades seda inimest vastavalt oma ettekujutusele ja arusaamadele. Et enamasti toetub selline käsitlus algallikatena käsitletavatele tekstidele, on oluline esile tuua ka tekstuaalsuse osakaalu sellises biograafilises kujutusviisis.

Üksikisiku biograafia uurimine ongi oluline seetõttu, et see võimaldab ajastut ja ühiskonda uurida mikrotasandilt, ühe inimese seisukohast. Teisalt, selleks et teha paikapidavaid üldistusi ühe või teise ajastu kohta, on vajalikud ka konkreetset teadmised konkreetsete inimeste elust. Ajalugu on alati seotud üksikisikutega, kelle tegutsemismotiivid on ühiskondlik-kultuurilisi protsesse mõjutanud ja vastupidi, kes on sattunud nende mõjurite keerisesse. Iga üksiku inimese biograafia uurimine annab teadmisi nii sellest isikust kui kõnealusest ajastust ja ühiskonnast, tuues esile probleeme, mis teistsuguse lähenemise korral võivad jääda varjatuks.

Biograafia uurimisel on ka soolised dimensioonid. Ajaloo soolistatus tähendab tähelepanu pööramist sooliste suhetele ajaloos, sealhulgas ka naiste rollile (Scott 1986). Seetõttu on oluline uurida naisi, kes on olnud ühiskonnas ja kultuuris silmapaistavad oma professionaalse tegevusega, kuid kes ühel või teisel põhjusel on hiljem teenimatult varju jäänud. Biograafiline uurimine võimaldab keskpunkti asetada need nn. unustatud naised, andes neile ja nende tegevusele uue tähenduse ning asetades nad uude valgusesse.

Ka Ilmi Kollat võib vaadelda ühena sellistest varjujäänud naistest, kelle elu ja tegevust varjutas suuresti stalinistlik ajastu, mis määras oluliselt ta elulugu ja loomingu viisi.

Suhteliselt vähe uuritud autorina on Ilmi Kollat eesti kirjandusajaloo kontekstis mõnikord peetud marginaalseks. Näiteks kõige värskem as Eesti kirjanduse ajaloos (Annus jt. 2001) ei mainita isegi ta nime, rääkimata loomingu käsitlemisest. Ambivalentsest I. Kolla paigutamisel kirjandusajaloo konteksti on põhjustanud ühelt poolt see, et I. Kolla eluajal jäi suur osa ta luulest ilmutamata. Kaks hiljem välja antud kogumikku (1957, 1983) paigutuvad juba teistsugusesse esteetilisse ümbrusse ning oma luulelaadiga on I. Kolla jäänud küllaltki eraldiseisvaks. Väheoluline pole ka see, et luuletaja loominguline talent ei jõudnud välja kujuneda ta varase surma tõttu.

Esimene põhjalikum artikkel Ilmi Kolla elu ja loomingu kohta on ilmunud 1966. aastal ajakirjas *Looming* Helene Siimiskeri sulest (Siimisker 1966) ning tugineb positivistlikule arusaamale elu ja loomingu seostest. Lisaks sellele on ajakirjanduses ilmunud lühitekste, nii mälestusi kui retsensioone I. Kolla kohta ning ees- ja järelsonad tema postuumselt ilmunud luulekogudele (Metsaalt 1957; Nagelmaa 1983). Bakalaureusetöona on kirjutatud ülevaade Ilmi Kolla käsikirjalisest pärandist Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (Osjamets 1983). Lühikäsitlused I. Kollast leiduvad ka viieköitelises eesti kirjanduse ajaloos (Kalda 1991, 239–240) ja biograafilistes kirjandusleksikonides (Nirk, Sõgel 1975; Kruus 1995; Kruus, Puhvel 2000).

Valdav enamik Ilmi Kolla kohta trükis ilmunud käsitlustest on ilmunud nõukogude ajal, taasiseseisvunud Eestis on avaldatud Arne Rubeni käsitlus (Ruben 2001) ja käesolevas töös esitatud artiklid (Annuk 2003a; 2003b; 2004; 2005; 2006). Seega võib öelda, et nii Ilmi Kolla elu ja tegevus kui tema looming ja selle tähendus oma ajas on tänasest seisukohast tegelikult suures osas läbi uurimata, seda enam, et olemasolevatest arhiiviallikatest on kasutatud ta käsikirjalist pärandit Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKLA-s), mis koosneb Ilmi Kolla kirjavahetustest ja käsikirjadest. Kuni viimase ajani ei olnud uuritud neid I. Kollaga seotud allikmaterjale, mis asuvad erinevates arhiivides üle Eesti ja puudutavad nii ta haigust kui muid elu ja tegevusega seotud aspekte. Ka minu sellealane uurimistöö on alles pooleli, mõningaid tulemusi olen avaldanud käesoleva töö aluseks olevates artiklites (Annuk 2003b). Samas on Kolla EKLA-s asuvad materjalid, eelkõige kirjavahetused, erakordselt rikkalik allikas, mida on senini ühekülgsest uuritud ja interpreteeritud ning milles sisalduvat teavet on ära kasutatud ainult osaliselt.

Varasemad, nõukogudeaegsed Ilmi Kolla käsitlused kannavad paratamatult ajastu märke nii sisu kui vormi arvestades. Trükis ilmuvate tekstidena pidid need arvestama tsensuuriga ja selle tõttu oli piiratud nii teemadering, mida võis Ilmi Kollaga seoses käsitleda, kui vaatenurk. Neid tekste iseloomustavadki tühikud ja vaikimised – paljudest aspektidest Ilmi Kolla elus minnakse vaikides mööda või antakse neile ideoloogiliselt sobiv tähendus, tõlgendades neid vastavalt ajastu mõtlemismudelitele. See puudutab nii väheseid uurimuslikke artikleid I. Kollast kui ka tema kohta avaldatud mälestusi ning ta loomingu kajastamist kriitikas. Neid varasemaid käsitlusi ühendab teatav müüdiloomine,

mille puhul segunevad I. Kolla elu faktid ja väljamõeldis, vajadus anda tege-likult asetleidnule kultuuriliselt sobiv/meeldiv vorm.

Käesoleva uurimistöö kontekstis võib Ilmi Kollat vaadelda omamoodi **mudelautorina**, kelle näitel on võimalik uurida mitmeid probleeme isiku- ja ajastuloolisest aspektist nõukogude aja taustsüsteemis. Ilmi Kolla isik(ulugu) on keskmeks, mis ühendab erinevaid vaatenurki ja käsitlusvõimalusi alates biograafilise narratiivi konstrueerimise problemaatikast kuni eetiliste küsimuse-asetusteni teise inimese elu uurimisel. Ajastu kontekst – nõukogude aeg ja kitsamalt stalinistlik periood – ühelt poolt raamistab sellist lähenemist, ent teisalt on ka ise uurimisobjektiks. Biograafiline käsitlusviis on käesolevas töös seega vahendiks allikmaterjalidest esilekerkivate konkreetsete probleemide uurimisel.

Mudelautori määratlus on muidugi teatud mõttes tinglik, viidates üldise ja üksiku vastuolule. Kuivõrd saab konkreetset juhtumit laiendada ajastuüldiseks nähtuseks? Kust lähevad individuaalse eripära ja ajastule tüüpilise piirid? Kuidas mõista üksikisikut ajastu kontekstis ja kuidas paistab ajastu indiviidi tasandilt? Neile küsimustele vastuse otsimine ongi ajendanud erinevaid probleemipüstitusi, mida seob mudelautori mõiste. Ilmi Kolla osutus mudel-
autorina sobivaks seetõttu, et ta kujunemislugu oli ajastu probleemidega tihedalt läbi põimunud. Ta kujunes luuletajaks 1940.–1950. aastate vahetusel, stalinist-
like repressioonide ja stalinistliku kultuuripoliitika ajajärgul, mis mõjutas ta elu ja loomingut kõige otsesemal moel. Näiteks oli honoraripoliitika oluliseks mõjuriks konformistlike luuletuste kirjutamisel, iseloomustades samas ajastu toimimis- ja võimumehhanisme üldisemaltki. Ilmi Kolla kaudu tulid esile ka muud ajastuga seotud probleemid, nagu kollektiviseerimine ja sellega seonduv, samuti ajastuomased meditsiinilised ravipraktikad seoses tuberkuloosiga, mida I. Kolla põdes aastaid ja mis samuti oluliselt mõjutas ta elu ja loomingut. Uurides Ilmi Kollat, tuli ühtlasi uurida ka ajastut, selle varjatud tähendusi ja peidetud võimumehhanisme ning diskursiivseid praktikaid, mis kujundasid üksikindiviidi elu.

Seega ei keskendu käesolev Ilmi Kolla käsitlus ta loomingule ega selle esteetilise kvaliteedi määratlemisele, vaid asetab keskmesse isikuloolise vaatepunkti, kasutades **biograafilist käsitlusviisi** kui **võtit erinevatele nõu-
kogude ajaga seonduvatele probleemidele lähenemiseks**. Selline käsitlusviis osutus vajalikuks, et tuua esile probleeme ja vaatenurki, mis traditsioonilisema lähenemise korral oleksid kõrvale või varju jäänud. Näiteks eluloo faktid ei ole kõnekad ainult isikuloolisest seisukohast, vaid need võivad viidata ka laiematele probleemidele, nendele ristumispaikadele, mille kaudu ilmnevad ajastu ja ühis-
konna vastuolud, võimusuhted ning diskursiivsed praktikad.

Eesmärgid ja meetod

Töö üheks põhieesmärgiks ongi ühelt poolt **püstitada biograafia kui uurimisprobleem** ning teisalt **uurida biograafilise käsitlusviisi kaudu erinevaid nõukogude ajaga seostuvaid tekstuaalse representatsiooni probleeme** Ilmi Kollat puudutava empiirilise allikmaterjali näitel. Biograafilise lähenemisviisi kasutamine võimaldab uurida erinevaid küsimusi isikukesksest vaatenurgast. Selle kaudu tulevad esile ka ajastut ja ühiskonda ning ajastuomaseid sotsiokultuurilisi protsesse laiemalt iseloomustavad probleemid, nagu näiteks toimetamine kui tsensuuri vorm nõukogudeaegses avalikus diskursuses ja selle roll biograafilise diskursuse kujundamises.

Teiseks eesmärgiks on näidata biograafia uurimise olulisust autori loomingu kontekstis: biograafia uurimine mitte ei seleta lahti loomingu tekstuaalset tähendust, nagu seda eeldab lihtsustatud positivistlik biograafiakäsitlus, vaid näitab ära loomingu loomise tingimused, selle aegruumilise tausta, ilma milleta looming poleks olnud võimalik. See eeldab tähelepanu pööramist küsimustele *miks?* ja *kuidas?* protsesside tegelikke algimpulsse lahti mõtestades ja analüüsides. Miks näiteks kirjutas Ilmi Kolla konformistlikke, sotsialistliku realismi esteetikast kantud luuletusi? Kuivõrd oli ajendiks ajastu ühiskondlik ja ideoloogiline surve ning kuivõrd hoopis materiaalne taust: vajadus teenida luuletamisega raha enda ülalpidamiseks? Kuidas on selle fakti (vajadus teenida luuletamisega raha) tõlgendus seotud I. Kolla loomingule antud esteetiliste hinnangutega? Mida ütlevad need hinnangud I. Kolla loomingu kohta, mida ajastu tõlgendusmudelite kohta?

Igasuguste kirjalike **allikate** (sh. kirjad, dokumendid, ilukirjanduslik looming jne.) tõlgendamisel tuleb **arvesse võtta** nende **loomise tingimusi**, et allikatel põhinev interpretatsioon ning järeldused oleksid adekvaatsed. Biograafilise lähenemisviisi kasutamine annab võimaluse uurida seda konteksti detailsemalt ja põhjalikumalt – indiviidi tasandil ning näidata, kui olulised on tegelikult tekstivälised, tekstide loomist tinginud asjaolud, mis võivad mõjutada nii tekste endid kui nende tõlgendusi.

Peamisteks uurimisprobleemideks, mille ümber töö koondub, on olnud **naisautori biograafia kujundamine** nõukogude ühiskonna ideoloogilises kontekstis, ajastu diskursiivsete praktikate raames, mis määrasid elulookirjutuse piirid; ning **erinevate diskursiivsete praktikate avaldumisvormid** nõukogude aja ja biograafilise uurimise raamistikus, nagu kirjavahetused *versus* avalikud tekstid Ilmi Kollat puudutava allikmaterjali näitel.

Kuna Ilmi Kolla puhul on tegemist naisautoriga, tõuseb esile küsimus biograafia uurimise (ja kirjutamise) **soolisusest**. Mida tähendab soolisus biograafilise uurimise kontekstis? Millised on naise biograafia uurimise eripärad? Kuidas mõjutavad kultuuris omaksvõetud soolised stereotüübid arusaama biograafia subjektist kui soolisest subjektist? Naiste biograafia uurimise puhul on tõlgendusraamistik sageli teistsugune kui meeste puhul, naiste elu mõistetakse vastavalt ajastu soorolliarusaamadele. See tähendab, et naiste saavutusi

võidakse alahinnata või et naise individuaalsust käsitataks naiselikkuse stereotüübist lähtuvalt, varjates või maha vaikides neid aspekte naise elust, mis valitsevate soorolliootustega kokku ei sobi. Näiteks on Ilmi Kolla isikulugu esitatud ühekülgselt, näidates teda aoseksuaalse tütarlapsena, mitte noore, varaküpse naisena, kes pidi võitlema oma olemaolu eest stalinistlikus ühiskonnas. Samamoodi on maha vaikitud Kolla isikuga seostuvaid poliitilise taustaga seiku ja nende kaudu avanevaid tähendusi.

Eraldi uurimusest leiab käsitlemist nõukogude aja uurimise teoreetiline raamistik: milliste analüütiliste kategooriate kaudu on võimalik nõukogude aega uurida ja kuivõrd representatiivsed on selleks kasutatavad allikmaterjalid. Selline makrotasandilt lähtuv vaatenurk annab vajaliku üldisema taustsüsteemi nõukogude ajaga seotud uurimisprobleemide mõistmiseks, sest on väga keerukas tõlgendada nõukogude aega ainult mikrotasandilt lähtudes, omamata ettekujutust selle ühiskonna toimimise üldisematest mehhanismidest. Vaevalt on võimalik interpreteerida üksikisiku rolli nõukogude aja kontekstis, mõistmata kõnealuse ühiskonna totalitaarset olemust ja sellest tulenevaid eripärasid. Need on seotud ka allikate usaldusväärsuse ja kasutamise küsimusega: kuivõrd usaldatavad on näiteks nõukogude ajal trükitud ilmunud käsitlused ning millega tuleb arvestada arhiiviallikaid uurides? Kuivõrd sõltub allikate interpreteerimine ajastust ja ajastuomastest tõlgendusmudelitest? Milline on uurija enda suhe uuritavasse ja mil määral see kujundab lõpuks uurimistulemust?

Makrotasandilt lähtuv käsitlus võimaldab üldisemaid orientiire vaadeldava perioodi analüüsimiseks, kaardistades uurimuse analüütilist ruumi. Detailid saavad tähenduse avaramas kontekstis, seega oli vajalik asetada Ilmi Kolla käsitlus laiemasse raamistikku. Mitmed I. Kolla elu tahud ja probleemid, mis nende kaudu esile tulevad, saavadki tähenduse laiemat taustsüsteemi arvestades, totalitaarse ühiskonna toimimise mehhanisme lahti harutades.

Oma uurimuses püüangi kajastada neid erinevaid uurimisprobleeme ja samuti seda, kuivõrd oluline on arhiiviallikate interpreteerimise kõrval ka uurija enda lähtealuste ja argumentatsiooniloojika esile toomine, sest need mõjutavad oluliselt uurimise tulemust.

Seda ei olnud võimalik teha ühe eriala piiridesse sulgudes, seda enam, et biograafiline lähenemisviis eeldab juba iseenesest interdistsiplinaarsust, paigutades ühiskonna-, ajaloo- ning kultuuriuurimise kokkupuutealale. Biograafia kui isiku ajalugu on seotud ühiskonna ajaloo, samas tähendab selline uurimine ka tekstide – allikate – uurimist, kus tulevad kasuks kirjandusteaduslikud teksti-analüüsimetodid.

Ühelt poolt on tegu **empiirilise uurimusega**, mis põhineb suures osas arhiiviallikatel – Ilmi Kolla käsikirjalisel pärandil Eesti Kultuuriloolises Arhiivis. Teisalt on uurimuses püütud ühendada empiirilist uurimust ja avaramat analüüsi, asetades konkreetset allikad ja neist saadud faktid laiemasse tõlgendusraamistikku. Faktid iseenesest ei kõnele, vaid neile antakse tähendus interpretatsiooni kaudu (Tarvel 2000a). Interpretatsioon seob faktid loogilisse

raamistikku ning selle kaudu on võimalik näha ka üldisemaid seaduspärasusi, mis kasvavad välja konkreetsest üksikjuhtumist.

Töö aluseks olevates artiklites on kasutatud **kaksikvaatepunkti kui metodoloogilist võtet**: probleemipüstituse keskmes on nii Ilmi Kolla elu kui samaaegselt ka nõukogude ajaga seonduv, need aspektid, mis tulevad Ilmi Kolla elu kaudu esile nõukogude ajast.

Erinevad probleemipüstitused artiklites toovad välja erinevad biograafia tahud eri vaatenurkadest: näiteks kirjade kui biograafilise uurimise allikate analüüs võimaldab I. Kolla eluloo aspektide jälgimise kõrval heita pilku ka laiemalt isiklikule sfäärile stalinismiajastu kontekstis (III artikkel). Sellest, mis toimus stalinismi ajal avalikus sfääris, annavad ettekujutuse nii tollaegne meedia kui ka mitmed uurimused, kuidas aga inimesed tegelikult suhestusid stalinistliku ajastuga, annavad aimu teistsugused allikad, nagu erakirjad või elulood. Kiri kui kommunikatsioonivahend on lahutamatu seotud ajastu diskursiivsete praktikatega, teisalt on kirjavorm paindlik, võimaldades esile tõusta ka individuaalsel eripäral.

Samamoodi on võimalik Ilmi Kolla haigusega seonduva kontekstis (V artikkel) kaardistada laiemalt seda diskursiivset ruumi, mille raames tuberkuloosi pool sajandit tagasi mõisteti ja kujutati, ning viidata ka ajastuomastele ravipraktikatele, mis määrasid I. Kolla haiguse kujunemist.

Uurimisprobleemide areng

Biograafia kui uurimisprobleem on Eestis suhteliselt vähe analüüsitud valdkond, eriti kirjandus- ja kultuuriajaloo kontekstis. Kaasaegses teaduses ongi biograafilist käsitusviisi kasutatud eelkõige etnoloogias, folkloristikas, populaarkultuuruurimises, sotsiaalteadustes. Etnoloog Ene Kõresaar (2003) väidabki, et hoolimata erinevate teadusvaldkondade suhtelisest eraldiseisemisest biograafilise meetodi rakendamisel võib välja tuua teatud iseloomulikke jooni eluoloonarratiivide käsitlemises: biograafilisi tekste käsitletakse kui teatud ajaloolise informatsiooni kandjaid; elulugusid hinnatakse just nende “subjektiivse tõe” pärast; ning kolmandaks on sellised lähenemised, mis keskenduvad sellistele aspektidele elulugudes nagu identiteet, mälu, soolisus (72). Selline biograafilise meetodi käsitus erineb siiski käesolevas töös kasutatud lähenemisviisist, mis keskendub biograafiale kui tekstile (narratiivile), mille loomine on ühelt poolt seotud üldisemate tekstuaalsete mehhanismide ja seaduspärasustega ning teisalt ajastu kultuuriliste praktikatega.

Kirjanduse- ja kultuuruurimise kontekstis on biograafiat pikka aega seostatud positivistliku lähenemisviisiga (eriti silmas pidades nõukogude aega) ning seetõttu on see kaasaegses lähenemises – kus eelistatakse teoreetilisi konstruktsioone ja tekstikeskseid käsitusi – kõrvale jäetud. Nõukogude perioodil eelistati biograafia ja biograafilise lähenemisviisi teoreetilisele analüüsile konkreetsete autorite elu- ja loominguolulisi käsitusi, sageli vulgaarsotsioloogilisest

vaatenurgast, s.t. autori klassipositsiooni arvestades. Biograafilise käsitluse eesmärgiks oli määratleda “õige” ja “vale” klassipäritoluga autoreid ja sedakaudu ka nende loomingu sobivust nõukoguliku kultuuriideoloogiaga. Selline taust on positivistliku käsitluse kõrval omakorda negatiivselt määratlenud biograafilist uurimist ja selle võimalusi.

Varasemas, nõukogude ajale eelnenud uurimistöös kasutati küll biograafilist lähenemisviisi, ent seda pigem konkreetse isiku biograafia uurimiseks kui avaramate teoreetiliste üldistuste tegemiseks biograafiast kui tekstuaalsest konstruktsioonist. Olulised on siinjuures Gustav Suitsu ja tema koolkonna uurimistööd. Näiteks Aino Undla-Põldmäe auhinnatud uurimus “Eesti esimesed naiskirjanikud, nende kujunemine, anded ja ideaalid” (1935) on silmapaistev oma oskusega ühendada biograafilist käsitlusviisi loominguloolise analüüsiga.

Siiski ei ole Eestis teoreetilisemal tasandil problematiseeritud biograafilist kirjutust või analüüsitud biograafiat kui kirjandusliku diskursuse vormi, v.a. Juri Lotmani käsitlused (Lotman 1991a, 1991b). Biograafiat on nähtud “läbipaistva” tekstina, mis peegeldab adekvaatselt konkreetse inimese elu ning biograafilist lähenemisviisi on mõistetud positivistlikus võtmes, mis piirab autori tekstide tõlgendusvõimalusi.

Ka kirju ja laiemalt epistolaarsust kui tekstuaalset ja samavõrra sotsio-kultuurilist nähtust pole Eestis teoreetilisemast aspektist uuritud, kuigi on publitseeritud mahukaid kirjavahetusi, nagu näiteks Kreutzwaldi kirjade tekstikriitiline väljaanne (Kreutzwald 1979). Ka ajalooallikana on kirju, eriti erakirju kui isiklike dokumente, väga vähe uuritud, kuigi leidub üksikuid uurimusi. Ajaloolased on käsitlenud näiteks eesti sõdurite kirju ajaloolise teadmise seisukohalt (vt. Rahi 1998, 2000). Siiski ei ole põhjalikumalt analüüsitud kirjade tekstuaalset eripära ja selle seoseid tekstivälise kontekstiga, mis võimaldaks esile tuua üldisemaid seaduspärasusi kirjadega seoses, nagu näiteks: kuivõrd on kirjad usaldusväärsed ajaloolise teadmise allikana? Kuivõrd määratleb kirjade olemust ja tekstuaalseid jooni nende dialoogilisus? Milline on kirjade kui ühe tekstuaalse representatsiooni vormi spetsiifika? Milline on kirjade roll biograafia kui konkreetse isiku ajaloo rekonstrueerimisel? Kuidas luuakse kirjades autori mina?

Käesolev uurimus püüabki seda lünka täita, visandades kirjade kui žanri piirjooni ja käsitledes kirju erinevatest aspektidest. Teoreetilisemad vaatenurgad on ühendatud konkreetsetel allikmaterjalil põhineva analüüsiga, mis ühelt poolt otseku testib teoreetilisi seisukohti ja teisalt toob esile konkreetsest allikmaterjalist tulenevad probleemid ja küsimuseasetused biograafilise uurimise kontekstis.

Töö struktuur

Interdistsiplinaarne, mitut lähenemisviisi kombineeriv käsitlus põhjendabki käesoleva töö ülesehitust ning makro- ja mikrotasandi ühendamist. Erinevad küsimuseasetused, mille kaudu empiirilisele materjalile lähenetakse, toovad esile erinevaid tahke ajastust ja isikust.

Seetõttu osutus käesoleva töö jaoks kõige sobivamaks artiklivorm, et keskenduda erinevatele, kuigi omavahel seotud probleemidele. Konkreetse artikli raames on võimalik probleemi detailne käsitlus, üksikküsimuse süvaanalüüs, mida on võimalik suhestada probleemikäsitlustega teistes artiklites, mis koonduvad biograafia kui probleemi ümber. Kuidas kujundati konkreetse inimese biograafiat nõukogude aja kontekstis? Millised retoorilised mudelid ümbritsesid biograafia käsitlemist? Kuivõrd määras biograafilise käsitlusviisi piire nõukogude aja kontekst? Milliseid ajastu ja ühiskonnaga seotud probleeme toob esile konkreetse isiku biograafia uurimine?

Töö sissejuhatav osa annab ülevaate teoreetilisest ja metodoloogilisest taustast, käsitledes biograafia ja epistolaarsusega seonduvaid küsimusi. Sissejuhatuse esimeses osas antakse ülevaate uurimisteema kujunemisest, põhjendatusest, töö eesmärkidest ja meetodist.

Teises osas “Kuidas uurida teise inimese elu? Biograafia uurimisprobleemina” antakse sissevaade biograafilise uurimisega seotud küsimustikku ja teoreetilistesse käsitlustesse ning visandatakse lühidalt ka ülevaade biograafia ajaloolisest arengust. Kitsamate uurimisprobleemidena on kõne all biograafia kui tekstuaalne konstruktsioon, soolised aspektid seoses biograafiaga ja biograafilise diskursuse eripära eesti konteksti arvestades. Avatakse ka biograafilise lähenemisviisi erinevaid võimalusi ja perspektiive kaasaegse kultuuriuurimise kontekstis.

Sissejuhatuse kolmas alajaotus “Epistolaarsus: teoreetilisi piirjooni” on pühendatud epistolaarsuse teoreetiliste aspektide analüüsile: kuidas mõista kirju kui allikaid ja kui tekste, milliste tekstuaalsete ja žanriliste eripäradega tuleb arvestada kirjavahetuste uurimisel, milline on kirjade kui autobiograafiliste tekstide seos tekstuaalse minaga, kuidas kasutada kirju biograafilise uurimise kontekstis. Lähenemisviis tugineb kaasaegsetele käsitlustele ja teooriatele epistolaarsusest, andes ülevaate vastava valdkonna teoreetiliste küsimuseasetuste hetkeseisust ning asetades konkreetse empiirilise materjali – Ilmi Kolla kirjad – vastavasse konteksti.

Lõpuks leidub sissejuhatuses ka vastus küsimusele, miks mu eesmärgiks ei olnud kirjutada I. Kolla biograafiat, vaid ma kasutasin biograafilist lähenemisviisi teatud probleemide uurimiseks. Ehk teisiti öelduna: arusaam biograafilise projekti võimatusest, tahtmatus luua P. Bourdieu sõnu kasutades “biograafilist illusiooni” määraski mu töö küsimuseasetused ja probleemipüstited.

Artiklid on järjestatud töö sisemist loogikat silmas pidades. Avaartikkel “Totalitarismi ja/või kolonialismi pained: miks ja kuidas uurida nõukogude

aega?” (I) esitab sissejuhatuse nõukogude aja uurimise problemaatikasse, kaardistades ka erinevaid metodoloogilisi probleeme, millega selle perioodi uurimisel võib kokku puutuda. Selline makrotasandi vaatenurk loob vajaliku taustsüsteemi nõukogude perioodi ja selle käsitlemise eripära mõistmiseks ning selle raames ka empiiriliseks uurimuseks.

Järgnevad artiklid käsitlevad empiirilisest allikmaterjalist välja kasvanud konkreetseid uurimisprobleeme ja põhinevad Ilmi Kollaga seotud arhiivimaterjalil, mille kaudu on võimalik vaadelda ajastut mikrotasandilt, suhestades seda makrotasandi vaatenurgaga.

Nõukogudeaegsete tekstide eripära toob esile artikkel “Toimetamine kui tsensuur: mida jutustas Ilmi Kolla ema?” (II), kus analüüsitakse teksti – eluloo-narratiivi – kohandamist avalikule diskursusele Ilmi Kolla ema mälestuste näitel ning selle kaudu ka Ilmi Kolla biograafia tsenseerivat kujundamist.

Artikkel “Tekstid ja vastutekstid: kirjavahetused stalinismi kontekstis” (III) käsitleb Ilmi Kolla kirjavahetuse põhjal kirju biograafia ja kultuuriloo allikatena ja eraldi žanrina ning epistolaarsusega seotud probleeme, seostatuna stalinistliku ajastu avaliku ja privaatsfääriga.

Artiklis “Naised ja kirjanduslugu: tuntud ja tundmatu Ilmi Kolla” (IV) analüüsitakse Ilmi Kolla kui naisautori biograafia kujundamise kultuurilisi ja ideoloogilisi mehhanisme nõukogude aja kontekstis ning tuuakse nähtavale ajastu (ideoloogiliste) praktikate toimimine üksikindiviidi tasandil, ajastu ja indiviidi seosed.

Artiklis “Keha ja haigus Ilmi Kolla kirjades ja luuletustes” (V) uuritakse erinevate tekstuaalsete haigusekujutuste kaudu (võrdlevalt luuletustes ja kirjades) mitmeid (haigusega seotud) aspekte Ilmi Kolla biograafiast, seostades neid avarama kontekstiga, muuhulgas ka ajastuomaste meditsiiniliste ravipraktikatega.

Artikkel “Uuri ja rollist ja eetikast biograafilise uurimise kontekstis Ilmi Kolla kirjavahetuste näitel” (VI) võtab kokku biograafilise uurimise probleemistiku eetilist külge silmas pidades. See on ühtlasi kokkuvõte nii konkreetse isiku – Ilmi Kolla – uurimisega seotud eetiliste probleemide ringist kui laiemalt nõukogude ajaga seostuva biograafilise uurimuse karidest ja komistuskividest ning sellest kultuurilisest raamistikust, mis ümbritseb (kirjaniku) biograafia uurimist Eestis.

II. Kuidas uurida teise inimese elu? Biograafia uurimisprobleemina

Elust kirjutamine (*life writing*) on üks kõige dünaamilisemaid ja kiiremini arenevaid kaasaegseid uurimisvaldkondi. Siia alla kuulub mitte ainult biograafia ja autobiograafia, vaid laiemalt igasugune elust kirjutamine: päevikud, kirjad ning elulugude (*life narrative*) kasutamine erinevates distsipliinides, nagu ajalugu, antropoloogia, sotsioloogia jm. Kõige üldisema terminina elust kirjutamise tähistamiseks kasutatakse ingliskeelset sõna *life writing*, mida võiks eesti keelde tõlkida kui 'elukirjutust' või 'elust kirjutamist'. Eesti keeles on enamlevinud hoopis kitsama tähendusega sõna 'elulugu' (vt. Kõresaar 2004), mis siiski ei hõlma kõiki neid erinevaid elust kirjutamise viise (näiteks kirju).

Biograafia ja autobiograafia uurimine keskendub mitmele olulisele küsimusele: milliseid süžee struktuure kasutatakse elust kirjutamisel? Kuivõrd "tõene" on kujutatav elu ja kuidas saab selle "tõesust" mõõta? Millised on aususe, avameelsuse ja vaikimise piirid, kui elu avalikustatakse sellest kirjutamise kaudu? Kas elust kirjutades on võimalik olla objektiivne? Neile ja paljudele teistele samasugustele küsimustele vastuse otsimine seostub laiemalt kaasaegse kultuuriteooriaga, mille keskmes on küsimused subjektiivsusest, *mina*, identiteedi, psüühiliste struktuuride sotsiaalsest konstrueeritusest jm.

Biograafia on seega elust kirjutamise (*life writing*) kitsam valdkond, tähistades kellegi teise elust loodud narratiivi (vastandina autobiograafiale kui iseenda elust kirjutamisele). Biograafia uurimine on kujunenud omaette valdkonnaks 'elukirjutuse' (*life writing*) uurimise raames, seostudes interdistsiplinaarse valdkonnana kirjandusuurimise, ajaloo, etnoloogia ja sotsiaalteadustega. Biograafia uurimine kui eraldiseisev valdkond on leidnud väljundi ka mitmetes erialajakirjades, nagu *BIOS: Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen* ja *Biography. An Interdisciplinary Quarterly*.

Biograafia tekstina, kellegi eluloona, ja biograafia uurimine ei ole kattuvad mõisted. Biograafia uurimise tulemuseks ei pea tingimata olema biograafia, vaid väljundiks võib olla ka mingite üksikküsimuste või -probleemide käsitus biograafia kaudu, biograafilist lähenemisviisi rakendades, nagu käesolevas uurimuses. Siiski on Eesti konteksti arvestades vajalik anda põhjalikum ülevaade biograafiast kui žanrist ja biograafiaga seonduvatest probleemidest. See kujundab vajaliku raamistiku ka käesoleva töö probleemiasetuste mõistmiseks.

“Biograafiline pööre”

Traditsiooniliselt on biograafia ja biograafiline meetod seostunud positivistliku lähenemisviisiga humanitaarteadustes, mis õitses 19. sajandil. Näiteks Saksamaal oli 19. sajandil biograafia keskne saksa positivistliku historiograafia jaoks, mis keskendus poliitilisele ajaloole ja “suurmeeste” tegudele (Dawson, Maierhofer 2004, 483). Empiiritsistlik, positivistlik traditsioon biograafias ongi tähendanud biograafiat (biograafilist kirjutust), mis on rangelt kronoloogiline ja kus avalikku elu eelistatakse eraelule, analüüsi asendab kirjeldus ning püütakse säilitada emotsionaalset distantsi (Walter 1992, 261).

20. sajandil on biograafiasse ja biograafilisse meetodisse kriitiliselt suhtunud nii *New Criticism* kui poststrukturealism. Tekstist kui primaarsest lähtunud *New Criticism* eitas biograafiat kirjanduskriitikas, poststrukturealism deklareeris aga biograafilise subjekti – autori – surma. *New Criticismi* üks põhiväiteid oli see, et teose väärtus ja tähendus ei sõltu selle autori biograafiast, teose loomise tingimustest või autori kavatsustest: “Näiteks *New Criticismi* peamiseks eelduseks oligi see, et informatsioon autorite elu kohta tähendas kõrvalekaldumist peamisest ülesandest – põhjalikust tekstuaalsest uurimisest ja analüüsist, ning sellele uskumusele anti alates 1960. lõpust uut elu ja subtiilsust Barthes’i, Foucault’, Derrida ja de Mani kirjutistes” (Donaldson 1992, iii). Biograafia kui žanr kannatas tõsiselt (post)strukturealistlike teooriate all, mis eitasid ideed autonoomsest subjektist, kuna just see subjekt on biograafilise lähenemise keskmes (Schwindt 2003, 448).

1980. aastatest alates on toimunud biograafia renessanss ning ka akadeemilise uurimisvaldkonnana on biograafia taas elustunud. Selles kontekstis võib rääkida “biograafilisest pöördest” ehk siis uuest tähelepanust biograafiale kui žanrile ja biograafia uurimisele sotsiaal- ja humanitaarteadustes (Lässig 2004; Roberts 2002, 4–6). Biograafia on muutunud oluliseks näiteks ajalookirjutuse kontekstis, mis on struktuuridele ja numbritele keskendumise asemel suunanud oma tähelepanu kultuuriajaloole, mis on sensitiivne individuaalse ja unikaalse suhtes, tuues inimesed ajalukku tagasi (Lässig 2004, 147). Biograafia taasavastamisele on kaasa aidanud ka huvi sotsiaalajaloo vastu, eriti arvestades varem tähelepanu alt välja jäetud ühiskonnagruppide, nagu talupojad ja teenijaskond või naised, uurimist, kelle puhul muutusid oluliseks erinevad primaarsed allikad, kaasa arvatud elukirjutus (*life writing*) (Dawson, Maierhofer 2004, 483). Biograafia esiletõusule on kaasa aidanud ka mentaliteediajalugu: “Otsides allikaid, et dokumenteerida ajaloo mõjusid indiviidile ja ühiskonnale, esitasid Euroopa uurijad elukirjutusele [*life writing*] värskeid küsimusi ja leidsid uudseid võimalusi, analüüsima biograafia ja autobiograafia kirjanduslikku teostust ja ajaloolist kasulikkust” (Dawson, Maierhofer 2004, 484).

Biograafiline uurimus on muutunud oluliseks veel sotsiaal- ning humanitaarteadustes (Roberts 2002), seda Eestiski (nt. Kõresaar 2004). Biograafilist meetodit kasutataksegi tänapäeval ajaloo uurimises, antropoloogias, etnoloogias, sotsiaalteadustes, migratsiooniuuringutes jm. Näiteks sotsioloogias kasutatakse

andmeid individuaalsest eluloost kui empiirilist prismat, mille kaudu vaadata makrosotsiaalseid muutusi, teisalt kombineeritakse objektiivsete andmete analüüsi ning nende kõrval ideoloogiate, elulugude ja elatud kogemuse subjektiivse tasandi ja mikrotasandi analüüsi (Neveu 2002).

Muutunud on biograafilise väärtuse kriteeriumid: biograafia õigustuseks on tänapäeva vaatepunktist elu kui saavutus. Kui varem oli biograafia kirjutamise õigustuseks inimese – biograafia subjekti – saavutused, siis nüüd on selleks õigustuseks elu ise kui huvitav või ebatavaline, elu kui saavutus, mitte see, “mida see elu võimaldas indiviidil saavutada” (Skidelsky 1988, 13).

Postmodernistlikus kontekstis võib rääkida isegi postmodernistlikust biograafiast, mis tähendab koherentse, ühtse, autonoomse subjekti eitust, tuues esile illusiooni biograafiast kui objektiivsest, ühtsest narratiivist (Epstein 1991a, 1). Stanley Fish ongi tõdenud, et biograafia (kui kontekstuaalne teadmine autori isiku kohta) pole kuhugi kadunud ka postmodernistlikul ajastul: küsimus ei ole selles, kas lugeda/tõlgendada biograafiliselt või muul moel (teist viisi lihtsalt pole), vaid küsimus on erinevates biograafilistes tõlgendustes, mis tuginevad erinevatele allikatele. Ainus viis lugeda mittebiograafiliselt oleks hoiduda tähenduse konstrueerimisest, hoiduda suhtumisest märkidesse enda ees “kui kavatsusliku käitumise manifestatsioonidesse”, mis tähendaks üldse mitte lugeda/tõlgendada. (Fish 1991, 13–14) Seega, postmodernistlikust vaatenurgast biograafia kohta võib väita: “Pole mingit mõtet nõuda tagasipöördumist biograafia juurde, sest biograafia pole midagi sellist, millest saaks kõrvale põigelda” (Fish 1991, 15).

Biograafia ajaloost ja määratlusest

Biograafiat on mõistetud kui individuaalse subjekti historiograafiat (Ross 1991, 137, 158). Biograafiat on peetud ka kirjandusliku diskursuse vormiks. Traditsiooniline biograafia on lineaarne narratiiv, kus autori elulugu puudutavad faktid on seotud ühtsesse jutustusse ja jutustaja osakaal on suur. *The Encyclopedia of Life Writing* (Jolly 2001) määratleb biograafiat kui mittefiktsionaalset ja narratiivset vormi, mida sageli on peetud ajaloolise kirjutuse alakategooriaks ja mille struktuuris on oluline roll aja möödumisel. Biograafia sarnaneb ilukirjandusega selles mõttes, et püütakse kujutada biograafilise subjekti sisemist elu ja samuti püritakse teatud määral “kirjandusliku realismi” poole, kasutades sellist kirjeldust, et muuta subjekt “elavaks”. Ajaloost erineb biograafia seetõttu, et viimase haare on piiratud subjekti sünni, surma ja tegevusega. Biograafia erinevus ilukirjandusest põhineb autori ja lugeja vahelisel tekstivälisel usaldussuhtel: et raamat oleks biograafia, peavad selle lugejad uskuma selle “tõesust”, mis erinevalt romaanist põhineb verifitseeritaval tõestusmaterjalil. Autobiograafiast erineb biograafia seetõttu, et biograaf (s.t. teksti kirjutaja) ja subjekt (see, kellest kirjutatakse) ei ole sama isik (nagu

autobiograafias) ning et see iseloomulik lõhe loob unikaalseid eetilisi ja esteetilisi probleeme (Jolly 2001, 109–110).

Ajalooliselt ulatuvad inimeste elu kujutused tagasi antiikkaega. 4. sajandil e. Kr. hakkas sõna *bios* eristama biograafilist kirjutust ajaloolisest kirjutusest. Varased biograafiad kaldusid filosoofilisuse ja didaktilisuse suunas, indiviidide elu kujutati selleks, et käsitleda laiemaid ideid, analüüsida erinevaid karaktereid, pakkuda eeskjuu. Keskajal domineeris Euroopa biograafias pühakute elulugude kirjutamine – hagiograafia. Pühakute elulood pidid aitama kaasa pühakute kanoniseerimisele ja olema lugejatele rollieeskjukuks (Jolly 2001, 110).

17. sajandil hakkas biograafia kujunema omaette žanriks, eristudes teistest ajalookirjutuse vormidest (“annaalid”, “narratiivid”). Renessanss soodustas omakorda huvi elust kirjutamise vastu. 18. sajandil oli kirjandusliku biograafia õitseage. Koos protestantismist ja kapitalismist tuleneva uue huviga individuaalsuse vastu õitses ka biograafia, mis oli tihedalt seotud realistliku romaania. 19. sajandi biograafiad olid pikad, olles sageli kokku pandud sugulaste või sõprade kirjadest ja päevikutest. (Jolly 2001, 110)

Viktoriaanlikud elulookirjutajad viisid biograafia tagasi hagiograafiani, s.t. peategelast käsitleti kui pühakut, tema ebaõnnestumisi vähendati või jäeti biograafiast üldse välja. See tähendas biograafia tsenseerimist ja sellele õnnelikuma varjundi andmist, analoogselt viktoriaanliku romaania. (Jolly 2001, 113)

20. saj. algul hakkas biograafiažanri mõjutama freudistlik psühholoogia ja I maailmasõjale järgnenud antiviktoriaanluse laine. Ilmus ka selgelt freudistlikke biograafiad, nt. Freudi enda poolt kirjutatud Leonardo da Vinci biograafia (1910). Tänapäeval on biograafia omandanud palju vorme, alates akadeemilisest biograafiast, mida iseloomustab hoolikas arhiiviallikatele tuginemine, kuni fiktsionaliseeritud biograafiateni. (Jolly 2001, 111)

Aegade jooksul on kirjutatud ka traditsioonilisest vormist tunduvalt erinevaid biograafiad. Oluliseks mõjutajaks on olnud feminism, mis on toonud esile uusi vaatenurki ja käsitusviise. Nii on Heebrea Ülikooli professor Amia Lieblich kirjutanud dialoogivormis biograafia esimesest kaasaegsest juudi naiskirjanikust Dvora Baronist (1887–1956) *Kõnelused Dvoraaga* (hbr. k. 1991, ing. k. 1997). See ebatavaline raamat koosneb kujuteldavatest vestlustest Amia Lieblich ja Dvora Baroni vahel. See on fiktsionaalne, uuenduslik biograafia (kus autori ja biograafi suhe on nähtav, mitte peidetud), biograafiliste ja ajalooliste faktide põhjal loodud rekonstruktsioon, kus segunevad faktid ja väljamõeldis, kirjandus ja biograafia, ähmastades nende erialade vahelisi traditsioonilisi piire.

Biograafia ja biograafiline diskursus eesti kultuuriruumis

Huvi biograafiaga seonduva vastu on Eestis kogu aeg eksisteerinud, kuid mahukamaid biograafiaid on kirjutatud suhteliselt vähe, ehkki lühibiograafiate kirjutamise traditsioon on pikk. Näiteks on Mihkel Kampmaa avaldanud oma kirjanduslugudes kirjanike biograafiaid ning samuti leidub neid Karl August Hermannini raamatus *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani* (1898). Mainida võib ka Matthias Johann Eiseni toimetatud sarja *Tähtsad mehed* (1883), kus on ilmunud käsitlusi Carl Robert Jakobsonist, Johann Volde-
mar Jannsenist jt.

Samas on vähe arutletud selle üle, kas biograafia on eelkõige elulugu või hoopis iselaadne tekst, mille suhe eluga on komplitseerium, kui esmapilgul paistab. Kas biograafia kujutab kellegi elu sellisena, nagu see oli, või loob tekstuaalseid vahendeid kasutades selle elu oma reeglite järgi? Millised on need seaduspärasused, mis kujundavad biograafiat ja biograafilist käsitlusviisi? Kuivõrd on meil üldse ligipääs teise inimese elule ja kuivõrd on seda võimalik mõista kõrvalseisja vaatenurgast? Kas biograaf – kellegi teise elu uurija ja kirja-paneja – on vuajerist või loob vajalikku teadmist sellest inimesest ja tema kaudu ka ajastust ja ühiskonnast?

Juri Lotmani käsitlused biograafiast (Lotman 1991a, 1991b) keskenduvad kirjaniku kui loova isiku biograafiale, selle tekkimise kultuurilistele eeldustele. Otsides vastust küsimusele, miks just kirjanikud on biograafilise tähelepanu eelisobjektiks, leiab Lotman, et “kirjaniku isiksusest huvitatuse juured, vaata-mata puhuti ebardlikele avaldumisvormidele, peituvad kommunikatsiooniahela kirjanik – tekst – lugeja pärisolemuses ning on uusaja kirjandusprotsessi orgaaniline komponent” (1991a, 354).

Biograafiat ja biografismi on eesti kirjandusuurimise kontekstis käsitlenud Tiit Hennoste (Hennoste 2006). Marek Tamm juhib oma kirjutises “Kuidas kirjutatakse elulugu?” tähelepanu biograafiale kui žanrile ja selle teoreetilistele eeldustele. Biograafias on nähtud eelkõige elulugu ja vähem on pööratud tähele-panu biograafia poetikale, sellele, kuidas kellegi elu muudetakse “sidusaks looks”. Asetades biograafia kui žanri Eesti taustsüsteemi, leiab Tamm: “Kui Eestis on elulookirjutus olnud traditsiooniliselt kõrvaline ja ebahuvitav žanr, siis pole põhjuseks ilmselt huvitava eluga inimeste puudumine ega teaduslik laiskus, vaid biograafiakunsti kesine valdamine” (Tamm 2005, 4).

Erinevalt muust maailmast on Eestis valitsenud teatud segadus ka selles suhtes, mis see biograafia ikkagi on. Tavaarusaam seostab biograafiat mono-graafiaga, kuigi need on täiesti erinevad kirjutuse vormid. Biograafia tähendab ikkagi kellegi kirjapandud elu lugu (*bios* tähendab lad. k. ‘elu’ ja *graphie* ‘kirjutust’), samas kui monograafia on mingi üksikküsimuse detailne käsitlus. Stiilipuhtad biograafiad on näiteks Aino Kallase *Tähelend* (sm. k. 1915, e.k. 1918), Madli Puhveli ingliskeelne Koidula elulugu *Symbol of Dawn* (1995) või Kulle Raigi kirjutatud Georg Otsa elulugu *Saaremaa valss* (2003). Väga paljud muud nn. biograafiad on tegelikult autorite elu ja loomingu käsitlused, rõhu-

asetusega loomingul, nagu näiteks “Ilmamaa” kirjastuse sari “Eesti kirjanikke”, kus senini on ilmunud käsitlused Betti Alverist, Valev Uibopuust, Ants Orasest. Need teosed ei kaardista mitte niivõrd kirjanike elu, vaid keskenduvad eelkõige autorite loomingulisele tegevusele. Kirjanikust kui inimesest saame sealt suhteliselt vähe teada.

Biograafia keskmes seevastu on inimese – biograafia subjekti – kujutus: milline ta oli, mida tegi, mida ta tundis ja mõtles jne. Biograafia kirjutamine iseenesest ei eelda kõnealuse autori loomingu analüüsi, pealegi võib biograafiaid kirjutada ka inimestest, kes ei olnud kirjanikud – poliitikute, ajaloo suurkujudest, teadlastest, aga ka täiesti tavalistest inimestest, kelle eluloo kaudu on võimalik sisse vaadata ajastusse ja saada sellest täpsem ettekujutus. Selline biograafia on näiteks Pulitzeri preemia võitnud *A Midwife's Tale: The Life of Martha Ballard* (Ulrich 1991), mis põhineb 18. sajandi lõpu ämmaemanda päevikul ning avab ajastut nn. tavalise inimese vaatenurgast.

Biograafia uurimine ja kirjutamine nõuab põhjalikku uurimistööd algallikatega, milleks võivad olla nii kirjad, päevikud jm. kõnealuse indiviidi isiklikud dokumendid, kui ka kõik muud selle isikuga seotud materjalid. Eluloo uurimiseks tehtav töö on sama aeganõudev kui igasugune ajalooline uurimine üldse. Näiteks Paula Backscheider on väitnud, et biograafia kirjutamine eeldab reeglina 5–15 aasta pikkust tööd (Backscheider 2004, 30). See tähendab ka materiaalseid probleeme: vähemalt Eestis tingimustes on raske leida finantseerimist nii pikaks ajaks, et pühenduda ainuüksi biograafia kirjutamisele. Enamasti tehakse sellelaadseid töid paljude muude tegemiste kõrvalt. See võib olla üheks põhjuseks, miks Eestis on vähe biograafiaid kirjutatud – meil pole lihtsalt nii palju vastava ettevalmistusega inimesi, kes saaksid pühendada pikki aastaid kellegi biograafia kirjutamisele.

Pealegi ei väärtustata Eestis biograafiat, seda ei peeta teaduslikuks ega isegi mitte uurimuslikuks žanriks, kuigi biograafiliste andmete kogumine ja töö kirjutamine võib võtta sama kaua aega ja nõuda biograafia autorilt samasugust kvalifikatsiooni ning pühendumist kui teadusliku monograafia kirjutamine. Kui monograafilist käsitlust peetakse (teadus)hierarhias n.-ö. kõige väärtuslikumaks, siis biograafia kuulub kuhugi kirjandus- ja kultuuruurimise ääremaadele. Selline arusaam ei ole muidugi soodustanud biograafiate kirjutamist ega üldse sellealast uurimistööd.

Kui võõrkeelsest kultuuriruumist pärit biograafiaid siiski kuigivõrd aktsepteeritakse (nagu näitavad ajakirjanduses ilmunud retsensioonid nende kohta), siis eesti inimeste biograafiate puhul tekib tavaliselt kohe mõttekramp, mis liigitab biograafia peaaegu negatiivsete nähtuste hulka, seostades seda sobimatu huviga inimese (era)elu vastu. Tavaarusaam, mis seostub eriti kirjaniku biograafiaga, kõlab umbes nii: inimese looming (või muu erialaline või ühiskondlik tegevus, mille eest teda tunnustatakse), peaks rääkima iseenda eest ja muud pole avalikkusel vaja teada. Selline seisukoht võiks ju olla aktsepteeritav, kui see poleks samas mõneti silmakirjalik: mida suurem on ajaline distants meie ja konkreetse inimese vahel, seda rohkem oleme valmis inimese eraelu

avalikustama. Ajaline vahemaa vähendaks nagu inimese õigust eraelule ja õigustaks selle avalikkuse ette toomist.

Biograafia muudabki problemaatiliseks just avaliku ja privaatse lõikumine: eraeluline muudetakse avalikuks, kõigile kättesaadavaks. (Kultuuriline) hirm selle ees on hoidnud tagasi biograafiate (ja ka autobiograafiate) kirjutamise eest. Selle hirmu tagamaad seostuvad osalt ka nõukogude ajaga, mil eraeluline võis olla sõna otseses mõttes ohtlik: sobimatud faktid konkreetse inimese eluloost võisid muutuda represseerimisvahendiks, mille alusel sai inimest näiteks Siberisse küüditada või vanglasse saata. Sellises kontekstis ei olnud muidugi mõistlik oma ega ka teiste elu avalikustada ega liigseid küsimusi esitada. Pealegi ei olnud nõukogude ajal avalikus diskursuses kombekski privaatsele keskenduda: see oli ka ideoloogiliselt sobimatu nõukoguliku kollektiivsust rõhutava ideoloogia taustal. Ajalehtedes ei kirjutatud ju ka parteiliidrite eraelust, mis oli tavainimese jaoks varjatud ja millest räägiti pigem suulise pärimuse kontekstis.

Nõukogudeaegset eraelu vältimist avalikus diskursuses on võimendanud kultuuris omaksvõetud arusaam eraelu nn. pühadusest, mis tegelikult seostub samuti pigem kartusega eraelulise, privaatse ees, mitte respektiga selle suhtes. Eraelu polnud mitte ainult kohatu avalikus sfääris, vaid samas miski, mille vastu ei sobinudki huvi tunda, sest seda huvi ennast peeti sobimatuks ja madalaks. Eelkõige puudutas see loomeinimeste – kirjanike, kunstnike jt. – elu, mida nende loomingu kontekstis peeti ebaoluliseks. Teisalt, vanema perioodi autorite elust siiski kirjutati, iseasi, kuivõrd saab neid raamatuid pidada biograafiateks – enamasti on nad pigem laiendatud loomingulookäsitlused, kus elu on vajalik niivõrd, kuivõrd see seletab loomingut või kujundab sellele tausta. Keskendumine loomingule on võimaldanud vältida ka mitmesuguseid ebamugavaid, tabutemadele viitavaid küsimusi, mis võivad esile kerkida seoses konkreetse inimese eluga, nagu näiteks seksuaalse orientatsiooni teema või lihtsalt inimlikud nõrkused.

Aino Kallase Koidula-biograafia *Täheleend* tekitab pahameelt oma liigse avameelsusega, nii et raamatu eestikeelsest uustrukist (1929) jäeti välja lõik Koidula kleptomaaniast, sest seda tõlgendati kui Koidulale sihiliku varju heitmist, kuigi see ei olnud tegelikult Aino Kallase eesmärk. Kallas lähtus pigem taotlusest olla aus ja kujutada Koidulat inimlikuna, s.t. nii positiivsete kui negatiivsete joontega, salgamata maha sedagi, mis ei sobinud kokku valitseva käsitlusega Koidulast. Seda enam, et väidetava kleptomaania kohta oli Kallas ise kogunud materjale ning et isegi tänaseni ei saa seda seika vääramatult ümber lükata, kuna arhiiviallikatest leiab vastukäivaid seisukohti.

Kuigi Kallasele on ette heidetud subjektiivsust, seda, et ta lõi “omaenda Koidula”, on see biograafilise teksti puhul mõnes mõttes paratamatu. Erinevalt autobiograafiast tähendabki biograafia kellegi teise elust kirjutamist, selle käsitlemist välisest vaatepunktist, mis tahes-tahtmata eeldab kirjutaja enda vaatenurga esiletoomist. Isegi siis, kui kirjutaja teadlikult püüab luua objektiivset käsitlust oma objektist, on ta seotud nii oma ajastu arusaamadega

kui ka allikatega, mida ta näeb ja tõlgendab paratamatult kõrvalseisja positsioonilt. Seda on peetud biograafia puuduseks – väline vaatepunkt olevat justkui vähem “õige” kui seesmine, s.t. inimese enda vaatepunkt oma elule. Ent teisalt võimaldab kõrvalseisja pilk tuua esile ka seda, mis seesmisest vaatepunktist võib jääda kõrvaliseks või mingitel põhjustel hoopis varjatuks. Eestis ei kirjuta inimesed reeglina oma autobiograafiates näiteks koostööst KGB-ga või muudest kompromiteerivatest seikadest.

Tähelelennu juhtum on selles mõttes iseloomulik, et see näitab kätte biograafilise diskursuse piirid, mis on Eestis püsinud suhteliselt muutumatuna läbi terve 20. sajandi. Biograafia on sarnanenud pigem hagiograafia, mille eesmärgiks on olnud luua inimesest kanoniseeritud kujutus, peites neid aspekte isiksusest ja elust, mis võivad inimesele varju heita. Me ei ole harjunud oma klassikutes nägema lihast ja luust inimesi, vaid eelistame neid vaadata peamiselt avalikkusele suunatud tahust.

Erinevalt Eestist on mujal maailmas biograafilised käsitlused ja biograafiad palju avameelsemad. Näiteks Taani kirjandusklassiku A. Ch. Anderseni kohta on olemas mitu erinevat biograafiat erinevatelt autoritelt, millest värskeim ilmus Anderseni 200. juubeliks. Lisaks on Anderseni biograafia kronoloogilise ajatabeli vormis kättesaadav ka internetis, Anderseni koduleheküljel (http://www.andersen.sdu.dk/liv/tidstavle/index_e.html). See eripärasel vormis biograafia on ingliskeelne tõlge taanikeelsest raamatust *H. C. Andersens liv. Dag for dag* (*Hans Christian Anderseni elu. Päev-päevalt*, 1998) ja kujutab endast kronoloogiliselt struktureeritud biograafiat, mis keskendub faktidele, eesmärgiks “luua hea teatmeteos ja vältida loo jutustamist”, kuna “lugu jutustav biograafia järgib teatud kindlaks kujunenud radu ja jätab sageli välja informatsiooni, et jutustatav lugu oleks võimalikult meelelahutuslik” (http://www.andersen.sdu.dk/liv/tidstavle/index_e.html). Nagu väidetakse sealsamas kodulehel, on sellise detailse kronoloogilise biograafia avaldamise põhjuseks osalt lugejaskonna huvi, osalt eesmärk valgustada kirjaniku ja inimese suhet, mis Anderseni puhul on olulisem kui enamiku teiste kirjanike puhul.

Samuti torkab silma, et Anderseni elu käsitledes ei vaikita maha mitmeid asjaolusid, mis võivad tunduda negatiivse varjuheitmisena klassikule, nagu näiteks Anderseni homoseksuaalsuse teema. Taani klassik on üksipulgi avalikkuse ette toodud, kuid selle eesmärgiks on pigem näidata Anderseni elava, lihast ja luust inimesena, koos kõigi vooruste ja puudustega. Võrdluseks: kuidas suhtusime meie oma klassikute inimlike nõrkuste esiletoomisesse? Aino Kallase *Tähelelennu* retseptisioon on senimaani hoiatavaks eeskujuks, seda enam, et raamatu kõige värske trükk (1999) põhineb hoopis 1935. aasta täiendatud väljaandel (kust lisaks muudele täiendustele-parandustele on samuti välja jäetud kleptomaaniat käsitlev osa). Ja näiteks Madli Puhveli ingliskeelses Koidula-biograafias *Symbol of Dawn* (1995) isegi ei viidata sellisele temaatikale.

Eesti kultuuriruumis ei ole kombeks isiklikku valdkonda kuuluvat väga palju avalikustada mitte ainult biograafilistes käsitlustes, vaid ka autobiograafiates,

s.t. inimese enda poolt kirja pandud eluloos. Meie kultuurikontekstis ollakse harjunud näitama endast ikka paremat ja meeldivamat poolust, s.t. teiste inimeste jaoks kujundatud “mina”-pilti, kust inimlikud nõrkused ja puudused on pigem välja jäetud. Selline autobiograafiline tekst nagu Jaan Kaplinski *Isale* (2003) on seevastu kütkestav just oma avameelsuses, kartmatuses näidata end ka nõrga ja haavatavana ning oma inimlikus ebatäiuslikkuses. Muidugi muudab selline oma haavatavuse näitamine kaitsetuks uudishimu ja võimaliku pahahtlikkuse ees, ent teisalt loob see ka võimaluse avaliku ja privaatsuse vahekorra übermõtestamiseks. Eraelu ja isiklik valdkond ei pea tingimata vastanduma avalikule, vaid neid võib käsitleda sama nähtuse eri poolustena. Me oleme kõik osalised ühiskonnas ja aja perspektiivi arvestades ka ajaloo ning meil kõigil on sellega oma suhe, mis seobki isiklikku ühiskondlikuga, privaatset avalikuga. See ongi põhjuseks, miks meile pakuvad huvi teistegi inimeste elud ning neist kirjutatud biograafid ja autobiograafid, isegi siis, kui me ei taha seda endale tunnistada. Kellegi teise elu uurimist ja sellest kirjutamist ei tuleks seega mõista kui sobimatut, mõneti ebatervetki huvi, vaid kui tegevust, mis konkreetse inimese eluloos kaudu muudab mõistetavamaks nii selle inimese kui ajastu ta ümber.

Eesti kultuuriruumis määratleb biograafilist diskursust ka omalaadne monopoolsus. Kui keegi on Eestis esimesena käsitlenud mõnd isikut, siis omandaks ta nagu ainuõiguse ning see muutub teistele tabuteemaks. See nn. esimese uurija õigus tähendab ka, et biograafiat võetakse kui läbipaistavat teksti, kui “tõde” konkreetse inimese kohta. Ja kui keegi on juba kord selle “tõe” välja öelnud, s.t. biograafia kirjutanud, siis poleks teistel nagu enam mõtet asjaga tegeleda. Veelgi vähem sõandaks keegi kirjutada traditsioonilisest vormist erinevat biograafiat.

“Biograafiline illusioon”: biograafia kui tekstuaalne konstruktsioon

Biograafia ei ole nii isenesestmõistetavalt lihtne žanr, kui esmapilgul tundub. Biograafiaga seonduvad mitmed probleemideringid, mis on seotud selle žanri tekstuaalse olemusega. Kuigi biograafia on elu kujutis, ei samastu ta subjekti reaalse, elatud eluga. Biograafia konstrueerib elu, mitte ei peegelda seda ja selles elu konstrueerimises on pearoll biograafil kui teksti (ja selle kaudu eluloos) loojal.

Biograafia kui narratiiv on “petlik kõrvalepõige” (*artifice*): autor paneb kokku meelevaldse detailide valiku selles raamistikus, mida nimetatakse “eluks”, ning seda valikut võib lõpmatuseni varieerida, et see sobiks kokku autori eelarvamustega, või kui valik on tehtud, lõputult ümber paigutada ühe või teise väite kinnituseks. Lugeja jaoks on ainsaks garantiiks selle faktide valiku ja paigutuse kohta – et see vastab enam-vähem reaalsusele ega ole propaganda –

biograafi vilumus ja ausus. “Ent hoolimata vilumuse ja aususe määrast on lõplik biograafia ikkagi kunstlik ja teatud määral võlts looming, mis esitab eksitavat muljet korrast ja koherentsusest. Biograafia saab eksisteerida ainult kaadrite seeriana, mis üritavad antud ajahetkel külmutada nii sisemisi kui väliseid jõude, mis kujundavad sündmuste kulgu. Ja samal ajal on need jõud ise pidevas muutumises, hoolimata sellest, kui kohusetundlikult üritatakse neid kinni püüda ja taastoota, ning selle püüdel on mõned hetked hiljem sama vähe kehtivust kui fotol tuule poolt liikvele puhutud pilvedest või mägiõel, mida murravad keeristeks kaljud ja veevirrad. Biograafi töö on staatiline, inimloomus on voolav ja püsimatu, esimene ei saa kunagi hõlmata teist tervikuna.” (Ziegler 1992, 229–230)

Pierre Bourdieu järgi on meie tavamõistustlik arusaam biograafiast kui eesmärgipärasest ja koherentsest tervikust pelgalt retooriline illusioon. Selline elu kujutus on kronoloogiliselt organiseeritud nagu ajalugu algusest kuni lõpuni, mida nähakse selle elu eesmärgina. Sellise elu käsituse keskmes on terviklik, ühtne subjekt, kes ongi tegelikult loodud selle retoorilise illusiooni poolt. Seega kritiseerib Bourdieu biograafilise illusiooni mõiste kaudu ettekujutust biograafiast kui eesmärgipärasest, ettemääratud elusaatusega tervikust, kus sündmused on omavahel seotud ja omavad seekaudu tähendust. Tegelikult on aga selline tervik loodud narratiivi ja retooriliste vahendite poolt: “Eluloo kirjutamine, elu kujutamine loona, koherentse jutustusena, sündmuste mõtestatud ja kindla suunitlusega järgnevusena võib tähendada järeleandmist retoorilisele illusioonile, eksistentsi tavakujutusele, mida kogu kirjanduslik traditsioon lakkamatult ja jätkuvalt kindlustab.” (Bourdieu 2003, 92)

Biograafilisi sündmusi tuleks seevastu näha kui positsioonide seeriaid, mida kõnealune inimene hõlmab pidevalt muutuvast sotsiaalses ruumis: “Eluloo-sündmused on samuti määratletavad *paiknemiste* ja *ümberpaiknemistena* sotsiaalses ruumis, ehk täpsemalt öeldes, vaadeldavas väljas mängus olevate kapitali eriliikide jaotusstruktuuri erinevates järgnevates staadiumites.” (Bourdieu 2003, 99)

Liz Stanley järgi nõuab elust kirjutamine selle erinevates vormides (auto-biograafia, biograafia jne.) keskendumist sellele, *kuidas* on kirjutatud, mitte ainult, *mis* on kirjutatud. See eeldab ühtlasi ka eemaldumist käsitlusest, et biograafiline narratiiv ja narraator on läbipaistvad, pöörates selle asemel tähelepanu autoritele ja nende kirjutamispraktikatele, mis kujundavad kõnealust elu ja juhivad lugemist. Biograafia iseloomulikuks jooneks on ühelt poolt elu dokumenteerimine, teisalt on biograafia ka “kirjanduslik kompositsiooniakt” (*literary act of composition*): kirjutatud teksti tootmine, autori sõltuvuse tootmine “sobiva” keele vahenditest ja konventsioonidest, formaalsest keelest, mis on ühine teiste autoritega, kes töötavad erinevates žanrites. (Stanley 1992, 127)

Seega, biograafia ei ole läbipaistev tekst, s.t. biograafia kui tekst ei samastu biograafia subjektiks oleva inimese eluga. Biograafia tekstuaalsus tähendab, et biograafia allub tekstide loomise loogikale: biograafia on narratiiv, jutustus

kellegi elust, mille puhul on oluline mitte ainult see, mis on kirjutatud, vaid ka (või isegi eelkõige) see, kuidas on kirjutatud.

Liz Stanley toob esile ka selle, et biograafia ei ole ega saa olla otseselt elule viitav (*referential of a life*). Nii nagu mälu on selektiivne, on ka elu konstrueerimine selektiivne: välja valitakse see, mis sobib raamistikku, välja jäetakse vähem asjassepuutuv. Biograafia on kunstlik konstruktsioon narratiivi sees (s.t. loodud narratiivi kaudu), mis kasutab erinevaid meetodeid ja vahendeid, mis eeldavad referentsiaalsust. Autori autoriteet on samuti konstrueeritud selle narratiivi sees faktide, väidete, tsitaatide toomise kaudu kirjadest, suulistest allikatest ja mujalt. See tähendab, et biograaf viitab oma kompetentsusele rea iseloomulike tunnuste kaudu, mida lugejad võtavad kui määravaid; selle mõju on biograafiat lugedes kumulatiivne, tõlgendused ja järeldused on kirja pandud nii, nagu nad tuleneksid vältimatult faktidest. Narratiivis võib näiteks üks juhtum järgneda teisele ja esimene võib olla teise põhjuseks, aga elus võisid neid juhtumeid omavahel eristada erinevad käitumised ja mõtted. Biograafi interpretatsioon omistab neile veresuguluse. Narratiiv rõhutab oma struktuuriga, et just need juhtumid on omavahel otseselt seotud ja narratiivi peamiseks vahendiks seda tehes on jutustatava (näivald) kronoloogiline olemus. (Stanley 1992, 128) Samas on need “autoriseeritud faktid tegelikult autoriseeritud *fikt-sioonid*, välja nopitud üksikasjad, mis on omavahel seotud autori tõlgendusliku arusaamise kaudu ja mida esitatakse kui subjekti kohta käivaid üldisi avanenud tõdesid” (Stanley 1992, 129).

Kuigi biograafia tugineb faktidele (tõestusmaterjalile biograafia subjekti ja ajastu kohta), on faktid oma ajastu ja koha, nagu ka nende autori toode, samuti on faktid ka *lugejate* toode, kuna tekstide struktuur mõjutab seda, kuidas neid loetakse. Lugejad moodustavad “fragmenteeritud kuulajaskonna” ning ka biograafia autoritel on ettekujutus lugejast, kelle maitsele meeldimiseks tekstuaalset toodangut kohandatakse. (Stanley 1992, 130–131)

Liz Stanley väidab, et biograafid on kirjanikud, kellel on kohustus luua faktidel põhinevat käsitlust; nad valivad, jätavad välja, leiutavad narratiivset vormi, interpreteerivad, järeldavad: “Biograafia pole elu representatsioon, vaid taasloomine [*re-making*], mitte rekonstruktsioon, vaid konstrueerimine kirjallikus vormis. Kirjanikena on biograafid sama kõikvõimsad ja sama puudulavad kui Godot, kuna nad on oma teksti, kuigi mitte oma tekstis, keskseks karakteriks. Biograafia kirjutamises on autor peaaegu muutumatult puuduv karakter, kuigi ta on aktiivne kontrolliv kohalolu.” (1992, 135)

Läbipaistvad ei ole ka biograafia aluseks olevad tekstid kui allikmaterjalid: kirjad, päevikud, memuaarid jne., mis näiliselt nagu paljastaksid kogu tõe biograafia subjekti kohta. Kirju või päevikut lugedes võib kergesti tekkida tunne, et kõnealune isik on käeulatuses, et me uurijana saame asetuda tema kohale ja näha maailma tema vaatenurgast, et see inimene on meil n.-ö. käes. Väga lihtne on samastada nt. päeviku sissekandeid inimese (subjekti) “tõelise” minaga, unustades ära tekstuaalsuse, mis meid subjektist lahutab ja mis oma seaduspäradele tuginedes loob omaenda reaalsuse. Sama autori kirjad eri

isikutele võivad olla vägagi erinevad ja anda nende kirjutajast erineva ettekujutuse; samamoodi võib kirja autori ja adreassaadi vaheline suhe olla tege-likkuses hoopis teistsugune, kui kirjavahetusest ilmneb. Biograaf peab sellisele vastuolulisele allikmaterjalile tuginedes looma oma käsitluse subjektist, taandades neid aspekte, mis tema meelest pole olulised, ja esile tõstes teisi. Traditsiooniline biograafia eeldabki ju lugu “algusest” kuni “lõpuni”, s.t. alates subjekti sünnist kuni tema surmani. Nagu on väitnud Paula Backscheider, ongi surm biograafia kvintessents: ilma surmata pole lugu veel lõppenud, alles surm annab sellele lõpetatuse, s.t. täiuse (täideviiduse) oreooli (Backscheider 2004, 91).

Seega on biograafi poolt loodud käsitlus tekstuaalne konstruktsioon, mitte absoluutne tõde või peegelpilt kunagi elanud inimesest. Konstruktsioon, mis samavõrra kui subjektist räägib ka biograafist endast ning tema suhtest subjekti. Akadeemilise biograafia puhul, mida iseloomustab hoolikas allikatele tugine- mine, võib “tõesuse” määr näida suuremana – ja teatud mõttes see nii ongi, arvestades allikate hulka ja allikakriitilist lähenemist neile –, samas kui belletri- seeritud biograafias võidakse isegi faktidega vabamalt ümber käia. Ent ka akadeemiline biograafia ei garanteeri seda, et biograaf suudab sealjuures tabada subjekti kui isiksust ning võimaldada ligipääsu ta siseelule. Biograafia puhul ei ole ju oluline mitte ainult faktitruudus ja allikatele tugine mine, vaid ka ini- mesest elava kujutuse loomine. See tähendab mõista isiksuse kujunemislugu ajastuomases kontekstis, tegureid, mis olid ühe või teise valiku tagamaadeks jne.

Biograafia kui teksti keerukusele viitab ka Liz Stanley tõdemus, et bio- graafiat tuleks käsitleda kui protsessi, mitte lihtsalt kui produkti, mis sisaldab protsessi eeldatavat lõppu. See biograafiline protsess on suhestatud biograafia- ga: *kuidas* tema mõistab seda, *mida* ta mõistab. See protsess ei lõpe tekstuaalse produkti ehk biograafia valmisaamisega, sest ka lugemine ise on aktiivne protsess, kus lugeja osaleb samuti teksti tõlgendamises ja võib selle kaudu muuta antud teksti tähendust. Seda võib nimetada biograafia kaleidoskoobi- efektiks, kus tulemus – biograafia kui elu kujutus – sõltub analoogiliselt kaleidoskoobiga sellest, millise nurga alt seda kujutist vaadata, kuigi selle loo elemendid võivad olla samad ja erinev on ainult nende elementide tõlgendamise muster, mis on nähtavale toodud (Stanley 1992, 177–178). Selline lähenemine eeldab, et biograafiline protsess tuuakse nähtavale biograafia kui kirjutuse kaudu, mis erineb traditsioonilisest monoliitsest biograafilisest kirjutusest, kus faktid ja nende tõlgendus on esitatud ainuvõimaliku tõena (Stanley 1992, 178–179).

Biograafia konstrueerituse nähtavale toomine ei tähenda siiski täielikku relativismi, mis muudaks lõpuks igasuguse eluloolise kirjutuse – akadeemilisest kuni belletriseeritud biograafiani – samaväärseks. Pigem on oluline mõista ja esile tuua biograafi roll uurimisobjekti suhtes, näidates, kuidas see tahes- tahtmata mõjutab tulemust, s.t. biograafiat. Teisalt on oluline tuua nähtavale ka tekstuaalsuse osakaal biograafiliste tekstide puhul: teatud tekstuaalsed valikud

mõjutavad kirjutamise stiili ja vaatenurka, materjali väljajätmist või kaasavõtmist, aga ka lugejate reaktsioone ja tõlgendusi. Tekstuaalsete valikute (nt. metafoori kasutamine, erinevad narratiivid jne.) kaudu luuakse biograafia subjekti – seda *mina*, kes on biograafia keskmes ja keda seetõttu ei saa üksüheselt samastada realselt olemas olnud isikuga.

“Mina” biograafias

Biograafiat võibki nimetada “mina fiktsiooniks” (Eakin 1992). Biograafia kirjutamine on seotud selle *mina*, n.-ö. “mina kirjutuses” (*self-in-writing*) konstrueerimisega. Mina, kes kirjutab, konstrueerib mina, kes oli olemas (biograafia puhul teine mina, autobiograafia puhul minevikuline mina), kuid selle kõrval on olemas ka mina, kes on väljaspool kirjutatud teksti, kes vananeb ja muutub pärast teksti valmimist, aga keda ei mainita. Stanley järgi muudab see Barthes’ilt pärit eristus kolme mina vahel “auto/biograafilise¹ kirjutuse keskset müüti ühestainsast, koherentsest, stabiilsest, järk-järgult avanevast sisemisest ja kahtlemata realselt olulisest [*essential*] minast”. Auto/biograafia peidab silme alt ära kahtlused selle mina olemuse kohta, käsitledes selle reaalsust nagu *a priori* tõde. Samas on auto/biograafiline praktika üles ehitatud sellisele *mina* mütoloogiale (Stanley 1992, 131–134).

Seega tegelevad biograafid projektidega, mis on seotud *mina*-loomise protsesside põhjendamisega, kasutades biograafia kirjutamiseks õigustusi, nagu 1) uue faktilise informatsiooni avastamine või paljastamine; 2) varem mitte nähtud aspektidest kirjutamine, “mis järgneb epistemoloogilisele nihkele”; 3) veendumus uuest ja valgustavast karakteri, sündmuste, töö või nende kõigi kolme interpretatsioonist (Stanley 1992, 134).

Biograafid re/de/konstrueerivad *mina* elust kirjutades, konstrueerivad “fakte”, kasutavad hulka fiktsionaalseid (loovaid) vahendeid oma kirjutusele faktuaalset staatust ja autori autoriteeti rajades. Kuigi biograafid ei ole romaani-kirjanikud, on nad vilunud fiktsionaalsete võtete (nagu nt. loo jutustamine) kasutamises (Stanley 1992, 135).

Auto/biograafia poeetikas on keskseks autori vaatenurk biograafias: “Autori kesksuse tunnistamine purustab eeldatava kõikvõimsuse, mida eeldavad positivistlikud ideed. Kui autor on fabritseerija, siis võib lugeja kõike lahti harutada, uuesti kokku siduda ja kokku panna.” (Stanley 1992, 136)

¹ Stanley kasutab kaldkriipsuga eraldatud mõistet *auto/biograafia* teadlikult, viitamaks biograafilise ja autobiograafilise kirjutuse vahelisele ühisosale, mis on iseloomulik mõlemale.

Kirjanduslik biograafia

Biograafia alaliigina võib välja tuua kirjandusliku biograafia (*literary biography*) ehk kirjaniku eluloo, mille puhul toimivad samasugused faktide valiku ja selektiivse esituse mehhanismid, nagu igasuguse muu biograafia puhul. Samas on kirjanduslik biograafia altim mütologiseerumisele ja fiktsionaliseerumisele. Kirjanduslik biograafia võib muutuda fiktsiooniks faktide valiku ja selektiivse esituse kaudu, nagu on Herman Melville näitel tõendanud Ruth Blair (1992).

Kirjanduslikku biograafiat (selle inimese elu kujutust, keda peeti võimeliseks tegutsema kirjanikuna) hakati looma 18. s. teises pooles ja see oli seotud kirjutamise kui professionaalse tegevuse kujunemisega, mis eeldas kirjaniku kui erilise sotsiaalse kategooria kindlustumist (McKeon 1991, 17; Jolly 2001, 564–565).

Kirjandusliku biograafia juured on romantilises arusaamas kunstnikust kui kangelasest ja ajaloo suurmehe teoorias. Tänapäeval on selline arusaam tagasi lükatud, enamgi veel, mitte ainult autori isik pole teksti suhtes asjakohatu, vaid lugeja peab ise leidma enda jaoks teksti tähenduse.

Selles mõttes võib tuua paralleeli ajaloo: tänapäeva ajaloolased lükkavad tagasi ajaloo suurmeeste teooria, sest ajaloosündmusi ei põhjusta mitte erandlikud isiksused, juhtfiguurid, vaid vastupidi, ajastu loob isiksusi. (Skidelsky 1988, 3)

Teisalt oli kirjandusliku biograafia ajendiks 19. s. II poolel ka arusaam, et kirjaniku elu võib valgustada tema loomingut ja looming omakorda elu. Samas kujunes biograafist mitte lihtsalt autori elu kirjapanija, vaid looja (Jolly 2001, 565). Seda suundumust biograafi rolli rõhutamisele väljendab ka mõiste “uus biograafia”, mis võeti Suurbritannias kasutusele 20. s. alguses vastukaaluks viktoriaanlikule biograafiakäsitlusele (Marcus 1994, 90–92).

Biomütograafia

Biomütograafia on mõiste, mis tähistab biograafiat, mille lahutamatuks osaks on samas ka müüdid autori kohta, nii et faktid ja tõlgendus on omavahel lahutamatult segunenud ja biograafia kujutabki endast tegelikult hoopis biomütograafiat (Benton 2005). Selline kirjanduslik biomütograafia on väga levinud kuulsate kirjanike elu käsitlustena (nt. Byroni või Dickens elulood), tuues fookusesse sellised aspektid, nagu pühadus, ebajumalalakkumardamine ja kuulsus, mis varjutavad kirjaniku kui reaalse inimese pühaliku aupaistega, ning segades (eluloolised) faktid kujutluse ja tõlgendusega.

Kirjandusliku biomütograafia loomise protsess on 5-tasandiline ja algab

- 1) faktide väljavalimisest (mis on ka ise samas tõlgendus) ja nende segamisest biograafi kujutlusvõimega; seega rajab esimene biograaf konkreetse isiku faktuaalse ajaloo, andes faktidele teatava koe;
- 2) faktide põhjal fiktsiooni loomisest, mis toimub nii subjekti kui biograafi kirjutiste kaudu;
- 3) fiktsiooni mütologiseerumisest, kuna selle tegelased ja maastik muutuvad sümboliteks;
- 4) müüdi kujunemisest meedia vahendusel “faktsiooniks” (*faction*), mis on ajakirjanduses kasutatav mõiste, tähistamaks lugu, mis põhineb realsel faktil, kuid on ilustatud leiutatud elementidega;
- 5) demütologiseerimisest, mis võib omakorda viia nende müütide uute variantideni. (Benton 2005, 206–212).

Seega on “biomütograafia” mõiste, mis toob esile elust kirjutamise kui faktidel põhineva käsitluse ühekülgsuse, näidates konteksti olulisuse kõrval faktideks peetava allutatust narratiivsele esitusviisile: “Kirjanduslik biograafia käsitleb mitte ainult elulugusid, vaid ka elumüüte.” (Benton 2005, 222) Biomütograafia lahustab eristuse “tegeliku elu” ja “postuumse elu” vahel, sest elu kujutamine ajaloolise prisma kaudu võimaldab nii faktidele keskenduda kui neid varjata, “kuna müüdid muteeruvad aja jooksul ja absorbeeruvad biograafi nägemusse” (Benton 2005, 222). Biograafia kui žanr on ajaloolise narratiivi konstruktsioon ja biomütograafia on selle väljendamise viis, näidates, milliseid tõdesid – mitte kirjanduslikke, vaid sümboolseid – müüdid jutustavad. Biograafia hõlmab tõdede paljusust, mitte ühtainust tõde, erinevates kontekstides väljendatud erinevaid *minasid*. “Kultuurilised müüdid on kohanevad ja sellised on ka nendega kaasaskäivad tõed” (Benton 2005, 222–223).

Biomütograafia näitab samuti, et pole olemas “lõplikku biograafiat” ning kinnitab meie vajadust selgitavate müütide järele. Biomütograafia on ka aldis soolisustamisele, näiteks kujutatakse mehi sageli kangelastena, naisi aga märtritena. Samuti on kirjanduslik biograafia vastuvõtlik elumüütidele, mis on loodud biograafia subjektide kirjutistes. Biomütograafia vajab head surma: “mida enneaegsem, nooruslikum, vägivaldsem see on – seda parem”. Surm määratleb elu koos müütilise varjuga ja ka elu täielikku kronoloogilist lõppemist. “Biomütograafia on mineviku laialipaisatud fragmentide kogumise ja organiseerimise protsess, et vastata oleviku vajadustele”, näiteks vajadusele kujundada seda mineviku elu vastavalt holistlikule narratiivsele kavandile või teleoloogilisele tõlgendusele, eeldades, et sel elul oli ühesuunaline “ettemääratud” karakter. Sest – lõppude lõpuks – midagi muud peale biomütograafia meil polegi, kuna me seisame vastamisi teise inimese elust teada saamise piirangutega ja maskeerime selle müütidega, kuna “elust kirjutamine ei suuda taluda ebakindluse ängi”. (Benton 2005, 223–224)

Nagu näitab Ilmi Kolla biograafia uurimine, on biomütograafia lahutamatu Ilmi Kolla eluloost, millele on antud kultuuriliselt vastuvõetav vorm, kohandades seda arusaamaga naisluuletaja eluloo mudelist. Mütologiseerimisele on

kaasa aidanud Ilmi Kolla varane surm tuberkuloosi tagajärjel, mis on võimendunud tuberkuloosile omistatud kultuuriliste tähenduste tõttu, mida on analüüsinud Susan Sontag oma raamatus *Haigus kui metafoor* (2002). Iseloomulik on ka I. Kolla eluloo aluseks olevate faktide segunemine ta eluloo uurijate kujutlusvõimega, mis on moodustanud tiheda ja näiliselt tõese biograafilise koe, milles peituvad tühikud ja vasturääkivused ilmnevad alles allikmaterjalide hoolikal lugemisel (IV artikkel).

Soolisustatud biograafia

Biograafia soolisustatusele on hakatud tõsisemat tähelepanu pöörama viimastel aastatel ja see puudutab eri tasandeid, nagu nt. naised biograafia subjektidena ja kirjutajatena, kultuuriliste stereotüüpide roll naiste elu käsitlemisel, naise *mina* problemaatika, naisena ja mehena elamise erinevused jm. (Booth 1991; Walker 1991; O'Brien 1991; Iles 1992; Wagner-Martin 1994; Polkey 1999; Backscheider 2004).

Naiste biograafia uurimine võib olla olulise tähendusega tegevusvaldkonnaks, kuna patriarhaalses ühiskonnas on naiste elud jäetud ajalookirjutusest välja või üles tähendamata ning biograafia võib olla võimsaks vahendiks, et naisi ajalukku uuesti sisse kirjutada (O'Brien 1991, 128). Selline uurimistöö muudab naised ajaloos nähtavaks, taastades nende kaotsiläinud ajaloo. Teisalt võimaldab see tuua esile ka ajaloo soolisustatuse, selle, kuidas soolist erinevust on ajalooliselt kujundatud (Ollila 2001).

Ilmi Kolla biograafia uurimine võimaldab seega muuta nähtavaks soolised konnotatsioonid, mis seostuvad eesti kirjandusajalookirjutusega ja naisautorite osakaaluga selles. Teisalt muudab I. Kollale kui naisautorile keskendumine märgatavamaks ka nõukogude aja soolised tähendused, ametliku soolise võrdõiguslikkuse loosungi taha peidetud seksismi, mis iseloomustas nõukogude ühiskonda.

Paula Backscheider väidab oma raamatus *Reflections on Biography* (2004), et naiste ja meeste elust kirjutamine on erinev. Kuna naiste ühiskondlikud rollid on erinenud meeste omast, siis on ka näiteks naiste saavutused teistsugused ja seetõttu võivad isegi näiliselt tagasihoidlikud saavutused olla tegelikult märkimisväärsed. See, mis on võimalik ja mida aktsepteeritakse naiste puhul, on samuti erinev. Naisi võidakse näha pigem eksentrikutena kui erandlikena ning ka maailm, milles naine elas, võis eriti varasematel ajastutel olla naise jaoks teistsugune kui mehe jaoks. Rahvuslik, ajalooline ja sotsiaalne kontekst on seetõttu kõige esimeseks oluliseks kontekstiks biograafia kirjutamisel. Samas võib olla raske määratleda, millised on need olulised sündmused naiste elus, mida biograafias tuleks kajastada, sest naiste biograafia kirjutamisel tuleb ühelt poolt otsida teistsuguseid, eriti naissoost tunnistajaid, ja teisalt võivad naiste kirjutised ja arvamused olla peidetud ning ka kaotsi läinud (132–133).

Backscheider leiab, et oluline on ka sotsiaalne ruum, mida hõlmab kõnealune isik, n.-ö. “nägu, mida meie näeme” (nt. inimese tegevus avalikus sfääris). Seda on biograafil palju lihtsam kaardistada kui kitsamat sotsiaalset ruumi (sõpruskonda, perekonda), mille kohta on raskem leida tõestusmaterjali. Pealegi on paljud tahud naiste elust detailse käsitluse puhul vähem aktsepteeritavad hea teemana. Samuti võib allikmaterjal selle sfääri kohta olla vägagi vastuoluline, nii et selle põhjal võib olla raske teha üheselt paikapidavaid järeldusi. Lisaks on biograafia subjektil ka päris isiklik ruum, mis on olnud kättesaadav vaid väga vähestele (135–136). Ilmi Kolla puhul märgistab seda päris isiklikku ruumi ta kirjavahetus sõbrataridega, mis võimaldab sissevaadet ta elu intiimsemasse poolde.

Naisest biograafia kirjutamine tähendab ühtlasi teatud arvestamist lugeja ootustega: ühelt poolt eeldavad lugejad, et naist kujutatakse “suure indiviidina”, ent teisalt soovivad lugejad, et naist hinnataks kui naist, suhestades teda nende oma ajastu ja kultuuri poolt naistele esitatavate standardite ja ootustega (Backscheider 2004, 141–142). “Enamik lugejaid ei soovi oma kultuuri hukkamõistmist; nad ei taha lugu diskrimineerimisest ja omaksvõetud piirangutest, mis purustavad paljutõotava isiku – seda nimetavad nad melodraamaks või sentimentaalseks jutustuseks.” (142) Biograaf peaks mõistma, kui oluline oli naiseks olemine konkreetse naise jaoks, sest “mõned naised kohtavad oma soo tõttu ületamatuid barjääre”, samas kui teistel on olnud õnne neid sujuvalt ületada või muuta oma sugu eeliseks (142).

Selles mõttes peaks biograaf eristama individuaalsust sotsiaalsetest rollidest ja nägema nendevahelisi komplitseeritud seoseid. Sooroll eeldab naiselt teistsugust käitumist kui mehelt, ent samas võib konkreetne indiviid neid rolliootusi ka lõhkuda. Viimase tähendus sõltub aga paljuski ajaloolisest ja kultuurilisest kontekstist.

See aspekt tuleb esile ka seoses Ilmi Kolla biograafia uurimisega: ühelt poolt on varasemate I. Kolla uurijate jaoks probleemiks olnud naiselikkus, mis oli nõukogude kontekstis vastuolulise tähendusega, teisalt on I. Kolla isiksusena neid naiselikkuse norme ka lõhkunud. Sellest annavad tunnistust eelkõige ta kirjad, mille põhjal kujunev ettekujutus I. Kollast on kõike muud kui “süütu tütarlapse” kuvand. Selliste sooliste tähenduste kujunemist analüüsitaksegi artiklis “Naised ja kirjanduslugu: tuntud ja tundmatu Ilmi Kolla”. Samuti on soolised aspektid seotud keha- ja haigusekujutusega Kolla kirjades ja luuletustes (IV ja V artikkel).

Backscheider väidab, et naiste žanriteks on traditsiooniliselt olnud kirjad, mälestused, autobiograafiad, mitte biograafiad. Traditsiooniliselt käsitleb biograafia erandlikku inimest, esitledes seda kui rollimudelit, rahvuse imetlusväärset toodet või ajaloo tähtsat tegelast. Kuni üsna viimase ajani käsitlesid naiste biograafiad naiste erandlikkust kui juhuslikku, kui naiselike ihade sublimatsiooni vms. (2004, 150)

Kokkuvõtvalt leiab Backscheider, et feminismi mõjud biograafiale on olnud suured, sest naiste uurimine on muutunud respektaabliks ja enam pole võimalik

naisi ignoreerida; tänu feminismile tähtsustavad biograafid rohkem ka elu “tavalisi” seiku, pöörates tähelepanu privaatse, koduse sfääri olulisusele ning see tähelepanu on kandunud üle ka meeste biograafiatesse; kasutatakse uusi tõestumaterjale (fotod, naiste sotsiaalsed võrgustikud) ning, *last but not least*, feministlikud biograafid on problematiseerinud biograafi ja subjekti suhte. (Backscheider 2004, 151–157)

Eetilisi küsimuseasetusi

Biograafia puhul on samuti oluline see, kelle biograafilisi andmeid üldse peetakse antud kultuuris säilitamisväärseks (mida kogutakse arhiividesse) ja kuidas mõistetakse “edukat elu”, mis on eelduseks biograafia, s. t. millistest inimestest on biograafiaid kirjutatud? Enamasti on neiks olnud kultuuris ja ühiskonnas väljapaistvad isikud – kirjanikud, kunstnikud, teadlased, poliitikud jt. – mitte n.-ö. tavalised inimesed, kelle elu pole peetud biograafia vääriliseks: “Keskendudes neile, kelle saavutused on kultuuriliselt sanktsioneeritud moel nähtaval, on biograafia kaldunud üle vaatama kõigist, kes on selle kultuuri poolt marginaliseeritud – üldiselt naistest, vaestest, etnilistest vähemustest – ja samuti nendest elu aspektidest, mis võiksid häirida selle kultuuri väärtusi, nagu homoseksuaalsus”. (Jolly 2001, 112)

Biograafia elitismile on viidanud ka feministlik kriitika, väites, et biograafia on liialt keskendunud “suurtele meestele”, et biograafiaid kirjutatakse vähestest erandlikest, kes kuuluvad vähemusse, eliiti. Biograafias on nähtud ka peamiselt läänelikku elust kirjutamise vormi, mis võib erineda näiteks afroameeriklaste või rõhutatud rahvaste biograafia-käsitlustest, kuna rõhutatud rahvad on kasutanud biograafiat omaenda ajaloo “tagasivõitmiseks”. (Jolly 2001, 112) Eestiski on elulookirjutusel seos ajaloo “tagasivõitmise”ga, sest tavaliste inimeste elulugude – nii autobiograafiate kui biograafiate – esiletõus on seotud eesti lähiajaloo ümbermõtestamisega, vajadusega rääkida/kirjutada nõukogude ajalookirjutuses mahavaikitud aspektidest ning taasluua selle kaudu rahvuslikku ajaloonarratiivi.

Biograafia uurimine (ja kirjutamine) tähendab samas isikliku ajaloo uurimist. See on n.-ö. mikrotasandi ajalugu vastandina makrotasandi ajaloole, mis käsitleb suuri protsesse üldistatult. Seetõttu on põhjendatud ka tavainimeste elust jutustavate biograafiate kirjutamine. Tähtis ei ole ju ainult erandlik (nt. erandliku loomeinimese saatus), vaid ka ajastule tüüpiline, mida saame jälgida tavainimese elukäigu kaudu. Mida tähendas konkreetse inimese jaoks elada stalinistlikus Eestis? Kuidas avaneb ajastu ja ühiskond konkreetse inimese eluloo kaudu? Mida saame sel moel teada inimesest ja kuidas paistab sellest vaatenurgast ühiskond?

Et biograafia kirjutamine tähendab teise inimese elu uurimist, võivad sellega seoses tekkida eetilised probleemid. Näiteks võib küsida, kui avameelselt võib kujutada teise inimese elu, kes end ise enam kaitsta ei saa, kuna ta on surnud?

Kuivõrd tuleb arvestada inimese võimalike elusolevate sugulastega? Milline teadmine selle inimese kohta on “vajalik” ja kes selle üle otsustab?

Samuti tekitab eetilisi probleeme kirjade (eriti erakirjade) kasutamine uurimistöös, eriti juhul, kui kirjadele pole seatud kasutuspiiranguid, ent nad on pärit ajaliselt lähedasest perioodist, nagu Ilmi Kolla puhul. (vt. VI artikkel)

Biograafia ja selle uurimisega seotud eetilised probleemid seostuvad kahe peamise valdkonnaga. Esiteks on oluline pöörata tähelepanu representatsiooni probleemidele: kas biograafiline esitusviis on adekvaatne biograafia subjekti suhtes? Kuidas on võimalik tunda ja kujutada teist inimest? Teine probleemiring seotub privaatsusega, sellega, kuidas on meil õigus kujutada teist inimest ja rikkuda selle kaudu tema privaatsust? (Jolly 2001, 308) Viimane aspekt on eriti aktuaalne erakirjade uurimise kontekstis, sest kirjavahetuse saladust kaitstakse seadusandlikul tasandil (nagu EV põhiseadus) ja seetõttu tuleb eelkõige arvesse võtta olemasolevat juriidilist ruumi. Lisaks peab uurija kujundama oma n.-õ. praktilise eetika, millele uurimistöös tugineda ning mis sõltub ka konkreetse juhtumi eripärast. Näiteks Ilmi Kolla puhul võib tema kirjade kasutamist õigustada ühelt poolt see, et luuletajana oli ta isik ja tegevus avalikum kui n.-õ. tavainimese puhul ning see põhjendab ka huvi ta eraelu ning sellega seotud materjalide vastu. Pealegi kuulus I. Kolla elu ja tegevus sellisesse perioodi, mille uurimine on tänasest vaatenurgast vaadatuna vajalik mitte ainult uute teadmiste saamise seisukohalt, vaid ka lähiajaloolise kogemuse ümbermõtestamise vaatenurgast. Totalitaarse ühiskonna toimimismehhanismide analüüs mikrotasandil, I. Kolla elu ja tegevuse uurimise kaudu, toob sellisena esile olulist teavet, mis muidu võiks jääda varjatuks, eriti makrotasandi vaatenurgast. Sellistele probleemidele keskendutaksegi käeoleva töö viimases, eetikat käsitlevas artiklis, mis siiski ei püri andma lõplikke vastuseid, vaid analüüsib biograafia uurimisega seotud eetilisi küsimusi konkreetse juhtumi – Ilmi Kolla biograafia uurimise – kontekstis (VI artikkel).

Ilmi Kolla puhul on biograafilise esitusviisi adekvaatus üheks keskseks probleemiks mitte niivõrd biograafiast kui žanrist tulenevate eripärade tõttu, vaid kindlast ajastust tulenevate ideoloogiliste ja diskursiivsete piirangute tõttu. Nõukogude ühiskonnas kui totalitaarses ühiskonnas valitsenud tsensuuri ja ideoloogiliste kontrollimehhanismide tõttu ei olnud võimalik käsitleda mitmeid I. Kolla elu ja loomingu aspekte. Teisalt kujundas biograafilist käsitlusviisi – selle vormilisi ja sisulisi aspekte – lihtsustatud positivistlik arusaam, mis mõõtis elu ja loomingu suhet klassipositsioonilt. Biograafias ei nähtud tekstuaalset representatsiooni, vaid elu vahetut kajastust, mille erinevaid aspekte filtreeriti läbi ideoloogilise sobivuse filtri, mis kujundas ka mõtlemise mudeleid ja diskursiivseid praktikaid. Kõige selle tõttu kujundati arusaama elust ja biograafilisest diskursusest vastavalt etteantud mallidele, millega sobitati kokku konkreetne juhtum. Ilmi Kolla puhul tähendab see ta eluloo surumist “süütu tütarlapse” mudelisse, mis võimaldas luua temast ühekülgselt ja kohati ebaadekvaatset kujutust. (II ja IV artikkel)

Mitmed uurijad on viidanud “biograafia valedele või vaikimistele” (Glendinning 1988) ehk sellele, et privaatsuse rikkumine iseenesest pole niivõrd suur probleem kui valed ja ebakorrektsused biograafias (Marr 1996). Rohkem kui isikliku avalikustamine võivad isikule kahju teha ebaõiged faktid või väärad järeldused, mis loovad isikust või ta tegemistest ebaõige pildi.

Philip Ziegler ongi väitnud, et biograafia, mis käsitleb ainult isiku/subjekti avalikkusele suunatud poolt, nagu näiteks poliitiline biograafia, on ebaadekvaatne, kuna võib viia eksitavatele järeldustele. Ei piisa sellisest inimolendi kujutusest, kust suurem osa tema inimlikkusest on välja jäetud. Eraelu seisukohalt olulise informatsiooni väljajätmine võib moonutada lugeja arusaama avalikkusest, näiteks võisid suhete võrgustikud mõjutada biograafia subjekti hoiakuid ja selle kaudu ka tema tegevust ja saavutusi. (Ziegler 1992, 226)

Ilmi Kolla puhul on see tõdemus vägagi paikapidav: ilma tema biograafiat ja kirjavahetusi uurimata jääks tema loominguga mõistmine poolikuks. Näiteks konformistlike, ajastu ideoloogiliste ja esteetiliste nõuetega sobituvate luuletuste kirjutamise algõukeks on olnud vajadus teenida raha enda ülalpidamiseks (**III** ja **IV** artikkel). Seevastu neid luuletusi, mida Kolla kirjutas n.-ö. iseenda jaoks, ta oma eluajal avaldada ei saanudki. Selle fakti arvestamine mõjutab oluliselt ka Kolla loomingule omistatavat tähendust, sundides ümber hindama varasemate, nõukogudeaegsete Kolla-käsitluste etteheiteid ta luuletuste kergekaalususest või pealiskaudsusest.

Biograafiline esitusviis peaks eelkõige lähtuma aususest uuritava inimese vastu ning püüdest mõista teda ta inimlikus ebatäiuses. Samas komplitseerib sellist lähenemisviisi allikmaterjalide, nagu kirjade, eripärast tingitud vastuolulisus. Kui kirjad ei ole tõestuseks “reaalse isiku” kohta, vaid on pigem jäljed sellest isikust epistolaarses maskeerinus (Stanley 2004, 223), siis kuidas on üldse võimalik tabada kõnealust isikut või väita, et ta oli just nii- või naasugune? Seetõttu muutub oluliseks uurija roll, kes tegelikult loob konkreetsest isikust biograafilise käsitluse, mis omakorda on seotud ajastu arusaamade ja mõttemallidega.

Biograafiline käsitlus peaks suutma esile tuua inimest tema inimlikkuses ja haavatavuses, mitte looma inimesest pühakut või peitma biograafia subjekti ta loominguga või saavutustega varju, vaikides maha paljud eluseigad. Biograafia kui konkreetse inimese elulugu on väärtuslik just elu loona, kujutisena, kust saame midagi teada teise inimese kohta. Biograafia on kohtumine Teisega – meist erinevaga, ent samas meiesarnasega. Inimlik huvi kombata teise inimese piire võib asetada meid endidki uuritava rolli: teise inimese elukäigu kaudu saame ümber mõtestada ka iseenda elu või isikliku-avaliku piire.

III. Epistolaarsus uurimisprobleemina

Kirjad kui (biograafia) allikad

Kirjad on väärtuslikuks allikmaterjaliks biograafia uurimisel, võimaldades taastada nii teise inimese isikuloo kui ajastu piirjooni selle inimese ümber. Samas on epistolaarsus tänapäevase uurimise kontekstis suhteliselt vähe uuritud valdkond. Kuigi kirju on allikmaterjalidena kasutatud ajast aega, on alles paaril viimasel aastakümnel hakatud kirjadele tähelepanu pöörama teoreetilisest küljest (nt. Altman 1982; Barton, Hall 1999; Derrida 1987; Earle 1999; Gilroy, Verhoeven 2000; Gerber 2000; Jolly 2001; Stanley 1992; Stanley 2004). Koos huvi tõusuga autobiograafilise kirjutuse vastu on enim tähelepanu pööratud autobiograafiatele, samas kui teisi autobiograafilise kirjutuse vorme (näiteks päevikuid ja eriti kirju) on käsitletud marginaalsetena ja seetõttu ka vähem uuritud (Plummer 2001, 74).

Kuigi Eestis on nii üksikute kirjade kui terviklike kirjavahetuste publitseerimisel pikk traditsioon, ei ole ka meil senini praktiliselt üldse pööratud tähelepanu kirjade tekstuaalsusele: kirju on peetud nii iseenesestmõistetavaks allikmaterjaliks, et teoreetilised küsimuseasetused on selle varju jäänud.

Traditsiooniliselt on kirjades nähtud peamiselt uurimise allikmaterjali ning neid on käsitletud “läbipaistvate” tekstidena, s.t. tekstidena, mis otseselt viitavad tegelikkusele, jättes tähelepanuta selle, kuidas kirjad sisaldavad info seotud kirjade tekstuaalse küljega ja kuidas viimane esimest mõjutab. Kirju on hinnatud eelkõige seetõttu, et neis leidub olulisi fakte ja et sedakaudu viitavad need konkreetse inimese elule ja ka laiemalt tegelikkuses asetleidnud sündmustele ning ajaloolisele kontekstile (Stanley 2004, 202, 211). Paari viimase aastakümne jooksul on rõhuasetus kirjade käsitlemisel hakanud siiski muutuma, tuues keskmesse kirjade performatiivsed, tekstuaalsed ja retoorilised aspektid ning selle, kuidas kirjad loovad (*inscribe*) omaenda “maailma”. Seoses suurema tähelepanu pööramisega tekstuaalsusele on hakatud uurima sedagi, kuidas kirjad mitte ainult ei peegelda, vaid konstrueerivad suhet, kujundades selle väljendamiseks diskursuse, ning kuidas kirjade suhe tegelikkusega võib olla palju keerukam kui lihtsalt referentsiaalne ehk tegelikkusele viitav. (Stanley 2004, 211)

Selline “tekstuaalne pööre” kirjade uurimise kontekstis võimaldab näha kirjades rohkemat kui lihtsalt faktide allikat, võttes siiski samaaegselt arvesse ka kirjade referentsiaalsust, suhet tegelikkusega, selle sotsiaalse ja ajaloolise kontekstiga, mille toode nad on. Kirjakirjutamine on seotud tegelikult asetleidnuga, materiaalsete praktikatega (laua taga kirjutamine, paberi ja pliiatsi või arvuti kasutamine, postiteenuse vahendusel edasisaatmine jne.), ning tüüpiliselt kajastatakse kirjades ka tegelikke sündmusi (igapäevaelu, autori ja adressaadi suhet minevikus, olevikus ja tulevikus, perekondlikke või avalikke sündmusi jne.) (Stanley 2004, 212).

Sellest aspektist vaadatuna – kirjade referentsiaalsust silmas pidades – võimaldavad kirjad ja kirjavahetused otsekui rekonstrueerida olnud, taastada minevikus toimunud. Ilmi Kolla kirjad võimaldavad heita pilku mitte ainult ta loomingu varjatud tahkudele, vaid ka ta elu mitmetele aspektidele ning ajastule ja ühiskonnale ta ümber. Kirjade referentsiaalsust ei peaks alahindama, sest sageli võivad kirjad olla ainukeseks allikaks teatud inimese kohta. Nii on ka Ilmi Kolla kirjad ning säilinud kirjavahetused sageli ainsateks (otsesteks) allikateks ta elu ja loomingu mitmete aspektide kohta. Just tänu I. Kolla kirjadele on näiteks võimalik teada saada konformistlike luuletuste kirjutamise tege-likest tagamaadest, mis annab teistsuguse tähenduse ka ta loomingu-**(III artikkel)**

Käesolev töö tuginebki suures osas kirjadele kui allikatele, kasutades maksimaalselt neis sisalduvat teavet ja säilitades samas allikakriitilise distantsi nende suhtes.

Kirjad kui tekstid

Kirjad kuuluvad koos biograafiatega, autobiograafiatega, päevikutega jms. laiemasse valdkonda, mida tähistatakse ingliskeelse terminiga *life writing* (elukirjutus) ning mille aineseks on elust kirjutamine selle erinevates vormides (vt. Smith, Watson, 2001, 3). Sellistena on kirjadel ühisjooni teiste “elukirjutuse” (*life writing*) vormidega, ent samas ka erinevusi. Ühendavaks on näiteks see, et nii kirjade kui päevikute ja autobiograafiade kaudu konstrueeritakse tekstuaalset *mina*, luuakse subjektiviteeti. Kirjade eripäraks on aga näiteks nende *dialoogilisus*, suunatus *minast* erinevale teisele, s.t. nad ei ole mitte ühe inimese kirjutus oma elust, vaid mitme inimese vaheline kommunikatsioon (Stanley 2004, 202).

Teiseks, kirjad on *perspektiivsed* (*perspectival*), s.t. kirjade “struktuur ja sisu muutub vastavalt individuaalsele retsiipiendile ja aja möödumisele” (Stanley 2004, 203). Kolmandaks, kirjadel on tugevalt arenevad (*emergent*) omadused, s.t. neil on oma konventsioonid ja valdavad mõttesuunad (*preoccupations*), omaenda “epistolaarne eetika”, ja kõik need aspektid muutuvad vastavalt konkreetsetele kirjavahetustele ning arengule ajas. Samas ei ole kõik need omadused kirja kui erilise žanri määratljaks, vaid on omased kogu sotsiaalsele interaktsioonile. (Stanley 2004, 203)

Kirjade kollektsioon, korrespondents ei teki iseenesest: seda luuakse millestki – arhiiviallikate põhjal, kirjade/kirjavahetuste toimetatud väljaannete põhjal –, mida iseloomustab fragmentaarsus ja hajuvus. Selles mõttes on kirjade kollektsioon erinev originaalkirjadest, kuna need on hajutatud erinevas ajas ja eri kohtades ning erinevate inimeste vahel, olles mõeldud lugemiseks kui kirjad sellelt konkreetsetelt inimeselt/sellele inimesele, mitte tervikuna kui kirjavahetus (Stanley 2004, 204). Seega on olemas keerukas suhe nende kirjade vahel, mis on säilinud, ja nende vahel, mis pole säilinud ning seetõttu on ka osa väga

olulisest informatsioonist (adressaatide arv, nende nimed, kirjade jagunemine adressaatidele ajaliselt) kaduma läinud (Stanley 2004, 204).

Kirjavahetus on oma olemuselt fragmentaarne ja see seostub omalaadse paradoksiga: kuigi kirjajutust iseloomustab fragmenteeritus ja hajumine, nõuab allesjäänud fragmentidest arusaamine mingitki ülevaadet, mis eeldab arusaama teatavast kogumist, mida sellisena tegelikult ei ole olemas olnud (Stanley 2004, 204–205).

Kiri pärineb *minalt*, kes allkirjastab kirja ja sellega garanteerib selle autentsuse, s.t. kirja autor on selle epistolaarse dokumendi allikas. Kiri on see, mis signaaliseerib epistolaarset kavatsust ning epistolaarset vormi (kirja) on võimalik eristada teistest kirjutuse vormidest kirja vormi valitsevate konventsioonide tõttu. (Stanley 2004, 207)

See kirja allkirjastatud *mina* võimaldabki uurijal luua ettekujutust isikust, kes kirjade kaudu räägib. Nii on olnud võimalik Ilmi Kolla kirjade kaudu luua ettekujutust temast kui isikust, tuginedes ta kirjade autentsusele, mis on garanteeritud tema kui kirjade autori signatuuriga. Samas on just see autentsus muutnud problemaatiliseks I. Kolla kui isiku kujutamise, sest erinevatele adressaatidele saadetud kirjades kujuneb temast erinev ettekujutus, kuna ta kohandab kirjades oma *mina* vastavalt adressaadile. See kirjadele kui žanrile omane tunnusjoon, väljendatuna Ilmi Kolla individuaalse praktika kaudu, muudabki biograafia rekonstrueerimise kirjade kaudu keerukaks, tõstatades küsimuse biograafia subjekti *mina* autentsusest. Milline nendest *minadest* on “tõeline” või kui võrd kajastavad need *minad* erinevaid külgi subjektist? (IV ja VI artikkel)

Kirjad on alati olevikus, kuna nad on kirjutatud teatud konkreetsetes ajahetkes, mis mõjutab nende sisu (Stanley 2004, 208). Samas on kõik kirjad *dead letters*, s.t. kirjutatud ja ära saadetud kiri erineb kohale jõudnud ja loetud kirjast ajalise ja ruumilise vahemaa tõttu, nagu on näidanud Derrida oma raamatus *The Post Card* (vt. Derrida 1987). Kirjad mitte ainult ei säilita mälu, vaid esindavad ka oma loomise aega. Kirjade kirjutav *mina* jääb alati kirjutama, nii nagu kirja adressaat jääb alati kuulama. (Stanley 2004, 208)

Kirjad tähistavad autori ja adressaadi vahelist suhet ning lõhuvad binaarseid opositsioone kirjutamise ja rääkimise, privaatse ja avaliku, siinse ja sealse, praeguse ja toonase, olemasolu ja puudumise vahel. Kirjad sarnanevad vestlusele, kuigi pole tegelikult vestlused, sest kuigi kirjad sisaldavad vestlusjärje ülevõtmist, on sellisel vahetusel, erinevalt vestlusest, kindlaks kujunenud vorm. Kirjadel on nii avaliku kui privaatse omadusi, sest näiteks erakirju võib kirjutada ja lugeda ka avalikes situatsioonides. (Stanley 2004, 209)

“Kirjad” ja “kirjavahetused” on omavahel suhestatud: kirjavahetus tähistab autori ja adressaadi vahelist kirjade seeriat, kus nii kirjade autor kui adressaat on vaheldumisi nii saatjaks kui vastuvõtjaks. Kirjavahetus toimub teatava aja jooksul, samas kui üksik kiri võib olla kirjutatud ja loetud üksiku hetkena. (Stanley 2004, 209) Siiski ei ole kõik kirjade vahetamised kirjavahetused. Kirjavahetus eeldab vastastikusust kirjade kirjutamises ja lugemises. Enamik arhiveeritud kirjadest on algselt olnud kirjavahetuse osa, millest on alles jäänud üks

pool. Teise poole kaotamine mõjutab lugejate arusaamu allesjäänud kirjadest, kuna need on millegi osa, mitte tervik. (Stanley 2004, 210)

Siiski ei saa kirju käsitleda lihtsalt kui “vestlusi paberil”, vaatamata sarnasustele kirjade vahetamise ja reaalseste vestluste vahel, sest kirjavahetus sisaldab alati ajalisi ja ruumilisi katkestusi kirjade kirjutamise ja lugemise vahel, puudub näost-näku kohtumine, kirjutamine erineb rääkimisest ja iga kirja näol pöördumise sisu ei saa määratleda kõnena. Teatud aspekte arvestades on kirjad selgelt kirjalikuks kommunikatsioonivormiks, eriti arvestades nende algupärasest käsikirjavormi, kus võib leida mahatõmbamisi, vigu, ebatraditsioonilist kirjutamisruumi kasutust, erilisi signatuurivorme jms. (Stanley 2004, 213)

Kirjade alatine “lõpetamatus” viitab sellele, et alati on aspekte, mida kirjadest (kui suurema terviku – kirjavahetuse – osades) ei kajastata ning mis jäävad väljapoole kirjavahetust. Seega on kirjade sisujoon fragmentaarne, sisaldades ka tühikuid (see, millest pole vaja kirjutada, nt. kontekstuaalne ja kultuuriline teadmine jmt.), mis võivad sageli muuta kirjad väga elliptilisteks. Samas on selline fragmenteeritus epistolaarsele vormile fundamentaalselt omane (Stanley 2004, 213–214).

Kirjade vahetamine eeldab seega erilise tekstuaalse “maailma” loomist ja säilitamist koos sellele iseloomulike joonte ja väljendusviisidega ning ühiselt teadaolevate asjadega, millest pole vaja kirjutada. Eriti puudutab see pikaajalisi kirjavahetusi kahe või rohkema inimese vahel (Stanley 2004, 214). Epistolaarset vormi kujundab ka sotsiaalmajanduslik taust ja kommunikatsioonitehnoloogiate areng, nagu postiteenuse areng või transpordisüsteem (Stanley 2004, 216).

Kuigi kirju võib käsitleda omaette žanrina, on selle vormi konventsioonid küllaltki paindlikud ja seetõttu võivad kirjad sisaldada ka teiste žanrite elemente. Tavaliselt iseloomustavad kirju teatavad retoorilised võtted, nagu teksti alguses leiduv adressaadile suunatud tervitus või teksti lõpus leiduv signatuur. (Stanley 2004, 217–218) Nii nagu kirjažanr on vastuvõtlik teistele kirjutuse vormidele, on mitmed teised kirjutuse vormid saanud alguse kirjadest, näiteks teadusartikkel pärineb kirjadest, mida omavahel vahetasid Royal Society liikmed (Bazermann 2000).

Ilmi Kolla jaoks ei olnud kirjad mitte ainult suhtlemisvahendiks, vaid ka omalaadseks loomingu eneseväljenduse võimaluseks või, mõnikord, päeviku aseaineks. I. Kolla kasutas kirjažanrit seega loovalt, vastavalt oma vajadustele ja eesmärkidele, mugandumata liigselt žanri konventsioonidega. Mõnikord võis I. Kolla kasutada kirjakeelset kirjutamist ka loomingu laiendusena, lükkides oma kirja-desse luuletusi või nende katkeid või kajastades mõnd oma elu sündmust luulevormis. (IV ja V artikkel)

Postaalne printsiiip

Kirjade loogikat, epistolaarsust selle kõige kontsentreeritumal kujul – postkaardi vormis – on uurinud Jacques Derrida, käsitledes epistolaarset teooriat oma raamatus *The Post Card* (1987), mis uurib representatsiooni olemust ja ülekande retoorikat. See on raamat kirjadest ja osaliselt kirjades, seostudes postmodernistliku lähenemisviisiga, see on tekst, mis lõhub žanrite piirjooni.

Derrida käsitus on käesolevas töös oluline, kuna loob vajaliku kontekstuaalse teadmise epistolaarse kommunikatsiooni loogika mõistmiseks ja kujundab taustsüsteemi empiirilise materjali interpreteerimiseks. Samuti on Derrida lähenemisviisi tutvustamise kaudu võimalik käibesse tuua uusi vaatenurki ja teoreetilisi seisukohti, mis avardavad analüütilist ruumi epistolaarsuse käsitlemisel.

Postaalne printsiiip tähistab Derrida järgi vahendavat ja edasilükkavat mõju, mis toimib mitte ainult postisuhetes, vaid ka kirjutamises ja psühhoanalüüsis. Postkaart on lühim epistolaarse kommunikatsiooni vorm, mida Derrida kasutab oma teksti aluseks. Postkaart on pigem saatmine, ülekanne kui kirjutis (tekst), postisüsteem, milles postkaardid (ja kirjad) liiguvad, on kommunikatsiooni-kanal. Derrida järgi on kogu posti teel saadetud kirjavahetusel postkaardi varjatud struktuur.

Postkaart hõlmab positsiooni saatja ja adressaadi vahel ning sõltub süsteemist, mis teda edasi saadab. Postkaart on küsimus asetumisest, kus kommunikatsioonil on võimalus/potentsiaal aset leida või mitte. See potentsiaal viitab sellele, et postkaardid sõltuvad mitmetest tekstidest, millest sõltub nende võimalus ülekandeks, nagu aadress või postitempel postkaardi peal, ilma milleta nad ei jõua kuhugi. Postkaardi metafoori kaudu vahendab Derrida igasuguste sõnumite, filosoofia, kirjutuse ülekannet. Postkaart sõltub asjaoludest, suhestudes aja ja kohaga. Postkaardi asjaolud tähendavad kanda üle mitte lihtsalt sõnumit, vaid kõike, mis seda täiendab. Asjaolud mõjutavad iga tõde, katkestades selle tulva ja esitades väljakutse tõe autoriteedile. Derridat huvitab see, mis juhtub siis, kui postkaardid või kirjad lähevad kaotsi. Sellise kirjutamise kaotamise potentsiaali tähistab Derrida kui kolmeosalist suhet saatmine/vastuvõtmine/tagasisaatmine. See suhe kirjutab end sisse skeemi, mida valitseb postaalne printsiiip, mis opereerib ideedega tees/atees/hüpotees. Postkaart on kahekordse potentsiaaliga meedium: ta võib sõnumit üle kanda, kui jõuab kohale, ja sõnumit katkestada, kui ta ei jõua kunagi oma adressaadini. (Elias 2005, 5–8)

Derrida järgi on postkaart seega kultuuri metafoor, sellise kultuuri metafoor, mis koosneb tohutust arvust postaalsetest ülekannetest, millest igauks on märgistatud traditsiooni ja autoriteetidega (Manning 1998).

Fragmentaarne subjekt / fragmentaarne ajastu

Kuigi kirju võib käsitleda eluloolise kirjutuse fragmentidena, näeme kirjade kaudu ka teatud tahke ajastust, mis sellisena on samuti fragmentaarne, otsekui pusle, kust puudub osa motiive.

Kujutis, mis moodustub Ilmi Kollast ta kirjade põhjal, on samuti fragmentaarne: kirjad kajastavad ainult teatud ajaperioode ta elus, samas kui teiste perioodide kohta kirjad kui otsesed allikad puuduvad. Samuti toovad kirjad esile ainult teatud tahke Ilmi Kollast kui isiksusest, jättes ülejäänu varjatuks. Et Kollal ei ole säilinud päevikuid, siis on kirjad luuletuste kõrval praktiliselt ainsaks allikaks, kust saame kuulda tema enda häält. Sellisena tekib kujutis Ilmi Kollast kui fragmentaarsest subjektist kirjades, *minast*, kes avaldub olemuslikult fragmentaarsete kirjade kaudu.

Analoogselt võib käesolevas töös avaldatud artikleid käsitleda kui Ilmi Kolla eluloo fragmente, kuna terviklik eluloo käsitus pole võimalik nii teoreetiliste eelduste tõttu – selle tõttu, mida Bourdieu nimetab “biograafiliseks illusiooniks” (Bourdieu 2003) – , kui teisalt ka ebapiisava allikmaterjali tõttu, sest paljud allikad on nõukogude ajal lihtsalt hävitatud.

KOKKUVÕTE

Käesolev uurimistöö keskendub biograafia kui uurimisprobleemile ja biograafilise lähenemisviisi võimalustele nõukogude aja kontekstis, kasutades biograafilist lähenemisviisi erinevate uurimisprobleemide analüüsiks konkreetse empiirilise materjali – Ilmi Kollaga seotud allikate – põhjal.

Keskset probleemi käsitletakse nii kirjandusajaloo, kirjade kui biograafia (re)konstrueerimise allikmaterjalide, biograafilise narratiivi nõukogudeaegsete toimetamispraktikate kui ka uurimistöö eetika vaatenurgast.

Töö tulemused rõhutavad empiirilise lähenemisviisi olulisust nõukogude perioodi kultuuriliste protsesside ja tekstuaalse representatsiooni uurimisel. Tekstuaalne analüüs, tekstide lähilugemine, mis on sellise käsitluse aluseks, toob esile nõukogude aja tekstuaalse representatsiooni eripära, mis tuleneb ajastu eripärast – totalitaarse ühiskonna toimimise mehhanismidest.

Esitatakse erinevaid võimalusi nõukogude perioodi uurimiseks, nagu mikro- ja makrotasandi analüüsi kombineerimine. Makrotasandi uurimuste kõrval on väga oluline ka mikrotasandi analüüs nii biograafilise kui tekstuaalse representatsiooni uurimisena, tekstide lähilugemisena. Selline käsitlusviis annab olulisi lisateadmisi kõnesolevast ajastust ja konkreetsest indiviidist ning samuti ajastuga seonduvatest üksikprobleemidest (I ja VI artikkel).

Biograafiat võib käsitleda kui isiklikku ajalugu, mis on seotud nn. suure ajalooa. Mõlemad aspektid täiendavad teineteist ja on mineviku mõistmisel samavõrra olulised: nii nagu isiklik ajalugu pole mõeldav ilma nn. suure ajaloota, ei ole ka viimane võimalik ilma konkreetsete indiviidideta, kes selle kulgu otseselt mõjutavad. Biograafilise lähenemisviisi kasutamine käesolevas töös on võimaldanud tuua selgemalt esile indiviidi rolli ajastus ja kultuurilistes protsessides ning ka vastupidi, ajastu rolli isikliku ajaloo ning individuaalsete valikute kujundamises.

Biograafilise lähenemisviisi kasutamine toob keskmesse ka arusaama biograafiast kui tekstuaalsest konstruktsioonist: biograafia ei ole mitte elatud elu reaalne, üks-ühele vastav kujutis, vaid eripärane tekstuaalne konstruktsioon, mille suhe elatud eluga on komplitseeritud. Biograafilise narratiivi poolt vahendatud elu kujutis allub teatud seaduspärasustele, mis määratlevadki biograafia olemuse ja selle võimalused. Biograafia eelduseks on faktide selektsioon ja interpretatsioon, samas on ka faktid (või see, mida peetakse faktideks) oma aja ja koha ning biograafi toode. Seega sõltuvad näiteks käsitlused Ilmi Kolla eluloost mitte ainult ajastu eripärast, vaid ka nende käsitluste autorite vaatenurgast ja interpretatsioonist.

Uurimistöö kaudsemaks tulemuseks on biograafilise meetodi võimaluste edasiarendamine: vastukaaluks positivistlikule arusaamale biograafia uurimisest võimaldab kaasagne, käesolevas uurimistöös kasutatud lähenemisviis näidata biograafilise uurimise olulisust erinevaid probleeme käsitledes, eriti mikrotasandi analüüsis. Üksikisikule keskendumine pakub perspektiivikaid võimalusi

uudsete küsimuste püstitamiseks ja neile vastuse otsimiseks ning interdistsiplinaarseks lähenemisekski.

Ilmi Kolla käsitlemine mudelautorina on võimaldanud vaadelda biograafia konstrueerimisega seotud probleeme detailselt, üksikjuhtumi tasandil. Siiski ilmnevad selle kaudu ka üldisemad seaduspärasused. I. Kolla isikulugu on lahutamatu ajastust, mis mõjutas otseselt nii tema elu kui loomingut.

Uurimus näitab, kuidas nõukogude ajal on kujundatud biograafiat ja biograafilist diskursust ning kuidas biograafia on seostunud nõukogude ühiskonna kui totalitaarse ühiskonnaga. Sellise lähenemise kaudu ilmnevad teatud seaduspärasused biograafilise narratiivi konstrueerimisel ja biograafilise diskursuse kujundamisel. Viimase puhul on olnud suur roll avalike tekstide toimetamise praktilikal, mida kujundas tsensuur ja mille osaks toimetamine muutus. Seetõttu toovad erinevat laadi tekstid – avalikud *versus* isiklikud tekstid – esile erinevaid biograafia (biograafilise diskursuse) aspekte.

Arusaamu biograafia rollist ja eesmärkidest kujundas ka nõukogudeaegne klassivõitluse käsitlus, mis rõhutas “õige” ja “vale” biograafia eristamise vajadust. “Õige” biograafia ja biograafiline meetod oli vältimatult seotud klassipositsiooni rõhutamisega. Teisalt määratles seda “õiget” biograafiat avaliku/isikliku sfääri vastuolu, mis pani paika lubatu ja lubamatu piirid. Ilmi Kolla elu kujutuse puhul on see tähendanud nii tema isiku ühekülgselt käsitlust ja nõukogulikust vaatenurgast sobimatute aspektide mahavaikimist kui tema loomingu kohati ebaadekvaatsete hinnangute andmist.

Ilmi Kolla biograafia uurimine näitab samuti, kuidas isiklik on sõna otseses mõttes poliitiline: isiklik sfäär, kuigi näiliselt vastandatud avalikule sfäärile, on tegelikult viimasega tihedalt läbi põimunud. Isiklikud otsused mõjutavad avalikku sfääri ja vastupidi, avalik säär saab toimida ainult tänu ulatuvusele isiklikku valdkonda.

Töö toob esile empiirilise, algallikatele toetuva uurimise tähtsuse eriti nõukogude aja kontekstis, mil allikad ei olnud alati kättesaadavad ja arhiivid olid allutatud ideoloogilisele kontrollile, mis määratles nii ligipääsu arhiivimaterjalidele kui nende kasutamise võimalusi. Seetõttu on isegi juhul, kui leidub mitmeid käsitlusi konkreetse isiku, nagu nt. Ilmi Kolla kohta, oluline uurida uuesti originaalallikaid, sest alles sellise võrdluse käigus tulevad esile väljajätud või möödatõlgendused.

Arhiivimaterjalide tõlgendamise küsimus on teisalt seotud konkreetse valdkonna uurimistraditsioonidega ja -pärandiga, sellega, kuidas on olnud kombeks originaalallikaid tõlgendada ja milline on olnud nende koht ajalookirjutuses, nt. kirjandusajalugudes. Kuivõrd on varasemad uurimused toetunud originaalallikatele ja kuivõrd hoopis sekundaarsele materjalile, eelnevate uurijate tõlgendustele? Sellele aspektile tähelepanu pööramine käesolevas töös näitab selliste kinnistunud tõlgenduste rolli kultuuriteadvuses ja selle kaudu ka ajalookirjutuses.

Allikmaterjalide kasutamise seostub ka nende tekstuaalse eripära analüüs, millele käesolevas töös on samuti tähelepanu pööratud. Kirjad ja kirjavahetused,

laiemalt epistolaarsus on senini teoreetiliselt vähe uuritud valdkond. Samas on kirjad nii tekstide kui allikatena olulised ning intrigeerivad, kuigi teisalt ka komplitseeritud.

Kirjad kui allikmaterjalid on ühelt poolt olulised neis sisalduva info tõttu, ent teisalt kujundab kirjade tekstuaalsus – kirjade kui tekstitüübi eripära – nende kui allikate usaldusväärsust. Töö toobki esile kirjade kui allikate problemaatilise olemuse, seda ka biograafilises uurimuses. Kirjad oma näivalt lihtsas representatiivsuses võivad olla petlikud: sündmused või faktid ei pruugi olla sellised, nagu neid kirjades kujutatakse. Kirjades esiletulev *mina*, mille põhjal biograafia uurija teeb järeldusi kõnealuse isiku kohta, võib samuti olla petlik, sest kirjad ei ole läbipaistvad tekstid. Ilmi Kolla puhul tähendab see näiteks, et ta kohandab kirjades oma *mina* vastavalt erinevatele adressaatidele: kirjades emale kujuneb temast teistsugune pilt kui kirjades sõbratarile. Need n.-ö. *mina*-mosaiigi fragmendid ei loo ega saagi luua ettekujutust ühtsest, terviklikust *minast*, mis on traditsioonilise biograafilise narratiivi toode, jutustades konkreetse isiku lineaarset elulugu algusest kuni lõpuni, sünnist surmani. Reaalselt *elatud elu* ei ole taandatav lineaarsele narratiivile ja kirjad toovad selle tekstuaalsuse vahendava rolli elatud elu ja biograafilise narratiivi vahel selgelt esile.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Käsitkirjalised materjalid ja allikad

- EKLA = Eesti Kultuurilooline Arhiiv, f 220 – Ilmi Kolla materjalid.
- Kreepuu, Tiiu (2005). Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944–1954 kirjanduse ja trükiajakirjanduse näitel: magistritöö. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, eesti ajaloo õppetool. Tartu Ülikool, Tartu.
- Osjamets, Vilve (1983). Ilmi Kolla fond Kirjandusmuuseumis. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder. Tartu. Käsitkiri.
- Peirumaa, Rita (2004). Hruštšovi aja “sula” ning muudatused ENSV kunstipoliitikas ja -elus 1950. aastate teisel poolel: magistritöö. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, kunstiajaloo õppetool. Tartu Ülikool, Tartu.
- Undla, Aino (1935). Esimesed eesti naiskirjanikud, nende kujunemine, anded ja ideaalid. KM EKLA, reg. 1992/70.

Kirjandus

- Altman, Janet Gurkin (1982). *Epistolarity: Approaches to a Form*. Ohio State University Press, Columbus, OH.
- Annuk, Eve (2003a). Tekstid ja vastutekstid: kirjavahetused stalinismi kontekstis. *Keel ja Kirjandus* 11, 838–848.
- Annuk, Eve (2003b). Naised ja kirjanduslugu: tuntud ja tundmatu Ilmi Kolla. *Ariadne Lõng* 1/2, 72–90.
- Annuk, Eve (2004). Keha ja haigus Ilmi Kolla kirjades ja luuletustes. *Ariadne Lõng* 1/2, 43–57.
- Annuk, Eve (2005). Toimetamine kui tsensuur: mida jutustas Ilmi Kolla ema? *Vikerkaar* 9, 52–71.
- Annuk, Eve (2006). Uuriija rollist ja eetikast biograafilise uurimise kontekstis Ilmi Kolla kirjavahetuste näitel. *Rmt-s Mare Kõiva* (koost.), *Võim ja kultuur II*. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 149–170.
- Annus, Epp; Epner, Luule; Järv, Ants; Olesk, Sirje; Süvalep, Ele; Velsker, Mart (2001). *Eesti kirjanduslugu*. Koolibri, Tallinn.
- Backscheider, Paula (2004). *Reflections on Biography*. Oxford University Press, Oxford.
- Barton, David; Hall, Nigel (eds.) (2000). *Letter writing as a Social Practice*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia.
- Bazermann, Charles (2000). Letters and the Social Grounding of Different Genres. In Barton, D., Hall, N. (eds.), *Letter writing as a Social Practice*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia, 15–29.
- Benton, Michael (2005). Literary Biomythography. *Auto/Biography* 13 (3), 206–226.
- Blair, Ruth (1992). Melville and Biography. In Ian Donaldson, Peter Read, James Walter (eds.), *Shaping Lives. Reflections on Biography*. The Humanities Research Centre, The Australian National University, Canberra, 21–34.
- Booth, Alison (1991). Biographical Criticism and the “Great” Woman of Letters: The Example of George Eliot and Virginia Woolf. In Epstein, William H. (ed.),

- Contesting the Subject. Essays in the Postmodern Theory and Practice of Biography and Biographical Criticism.* Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 85–108.
- Bourdieu, Pierre (2003). Biograafiline illusioon. *Rmt-s Bourdieu, Pierre, Praktilised põhjused. Teeteooriast.* Tänapäev, Tallinn, 90–100.
- Dawson, Ruth; Maierhofer, Waltraud (2004). German Rediscovery of Life Writing: Introduction to Essays on German-speaking Women as Rulers, Consorts, and Royal Mistresses in the Long Eighteenth Century. *Biography: An Interdisciplinary Quarterly* 27 (3), 483–494.
- Derrida, Jacques (1980/1987). *The Post Card. From Socrates to Freud and Beyond.* The University of Chicago Press, Chicago, London.
- Donaldson, Ian (1992). Introduction. In Ian Donaldson, Peter Read, James Walter (eds.), *Shaping Lives. Reflections on Biography.* The Humanities Research Centre, The Australian National University, Canberra, i–viii.
- Eakin, Paul John (1992). Writing Biography: A Perspective from Autobiography. In Ian Donaldson, Peter Read, James Walter (eds.), *Shaping Lives. Reflections on Biography.* The Humanities Research Centre, The Australian National University, Canberra, 195–209.
- Earle, Rebecca (ed.) (1999). *Epistolary Selves: Letters and Letter-writers 1600–1945.* Aldershot, UK, Ashgate.
- Elias, Camelia (2005). Transmitting (to) Derrida. In Bent Sørensen (ed.), *5 Faces of Derrida.* Working Papers 35, Departement of languages and Intercultural Studies, Aalborg University, 5–10.
<http://www.sprog.aau.dk/res/pub/Arb-haefter/WorkingPaper-35.pdf>
- Epstein, William H. (1991a). Introduction: Contesting the Subject. In Epstein, William H. (ed.), *Contesting the Subject. Essays in the Postmodern Theory and Practice of Biography and Biographical Criticism.* Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 1–8.
- Epstein, William H. (ed.) (1991). *Contesting the Subject. Essays in the Postmodern Theory and Practice of Biography and Biographical Criticism.* Purdue University Press, West Lafayette, Indiana.
- Fish, Stanley (1991). Biography and Intention. In Epstein, William H. (ed.), *Contesting the Subject. Essays in the Postmodern Theory and Practice of Biography and Biographical Criticism.* Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 9–16.
- Gerber, David A. (2000). Epistolary Ethics: Personal Correspondence and the Culture of Emigration in the Nineteenth Century. *Journal of American Ethnic History* 9 (4), 3–23.
- Gilroy, Amanda; Verhoeven, Wil (eds.) (2000). *Epistolary Histories: Letters, Fiction, Culture.* University Press of Virginia, Charlottesville.
- Glendinning, Victoria (1988). Lies and Silences. In Homberger, Eric; Charmley, John (eds.), *The Troubled Face of Biography.* St. Martin's Press, New York, 49–62.
- Hennoste, Tiit (2006). 20. sajandi eesti kirjandusteadus Euroopa kirjandusteaduse taustal. 3. loeng: Romantiline positivism. *Vikerkaar* 3, 71–83.
- Hermann, Karl August (1898). *Eesti kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani.* Tartu.
- Iles, Teresa (ed.) (1992). *All Sides of the Subject. Women and Biography.* Teachers College Press, Columbia University, New York, London.

- Jolly, Margaretta (ed.) (2001). *The Encyclopedia of Life Writing. Autobiographical and Biographical Forms*. Fitzroy Dearborn, London, Chicago.
- Kalda, Maie (toim.) (1991). *Eesti kirjanduse ajalugu: viies köites*. 5. kd., 2. rmt. Kirjandus Eestis 1950–1980-ndail aastail. Eesti Teaduste Akadeemia Keele- ja Kirjanduse Instituut. Eesti Raamat, Tallinn.
- Kallas, Aino (1918). *Tähelelend: Koidula elulugu*. Odamees, Tartu.
- Kaplinski, Jaan (2003). *Isale*. Varrak, Tallinn.
- Karjahärm, Toomas; Luts, Helle-Mai (2005). *Kultuurigenotsiid Eestis. Kunstnikud ja muusikud 1940–1953*. Argo, Tallinn.
- Kolla, Ilmi (1957). *Luuletused*. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn.
- Kolla, Ilmi (1983). *Minu kevad*. Koost. S. Nagelmaa. Eesti Raamat, Tallinn.
- Kreutzwald (1979) = *Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus I–V (1953–1979)*. Eesti Raamat, Tallinn.
- Kruus, Oskar (toim.) (1995). *Eesti kirjarahva leksikon*. Eesti Raamat, Tallinn.
- Kruus, Oskar; Puhvel, Heino (koost.) (2000). *Eesti kirjanike leksikon*. Toim. H. Puhvel. Eesti Raamat, Tallinn.
- Kõresaar, Ene (2001). Nõukogude periood vanemate eestlaste elulugudes: probleeme ja tähelepanekuid. *Rmt-s Tiiu Jaago (koost.), Pärimuslik ajalugu*. Tartu Ülikool, Eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool; Eesti Kirjandusmuuseum, Folkloristika osakond. Tartu, 120–131.
- Kõresaar, Ene (2003). Eluloolisest käsitlusviisist Eesti kultuuriteadustes. *Rmt-s Tiiu Jaago (toim.), Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 61–76.
- Kõresaar, Ene (2004). *Memory and History in Estonian Post-Soviet Life Stories: Private and Public, Individual and Collective from the Perspective of Biographical Syncretism*. Department of History, University of Tartu. Tartu University Press, Tartu.
- Lieblisch, Amia (1997). *Conversations with Dvora: An Experimental Biography of the First Modern Hebrew Woman Writer*. Transl. by Naomi Seidman. University of California Press, Berkeley.
- Lotman, Juri (1991a). Kirjaniku biograafia kui loomeakt. *Rmt-s Lotman, Juri, Kultuurisemiootika: tekst – kirjandus – kultuur*. Olion, Tallinn, 347–364.
- Lotman, Juri (1984/1991b). Õigus biograafia. Teksti ja autori isiksuse tüpoloogilisest suhestatusest. *Rmt-s Lotman, Juri, Kultuurisemiootika: tekst – kirjandus – kultuur*. Olion, Tallinn, 365–385.
- Lässig, Simone (2004). Toward a Biographical Turn? Biography in Modern Historiography – Modern Historiography in Biography. *German Historical Institute Bulletin* No. 35 (Fall 2004), 147–155.
- Manning, Erin (1998). A Critical Ellipsis: Spacing as an Alternative to Criticism. *Film Philosophy – On Line* 2 (17).
<http://www.film-philosophy.com/vol2-1998/n17manning>
- Marcus, Laura (1994). *Auto/biographical Discourses. Criticism, Theory, Practice*. Manchester University Press, Manchester, New York.
- McKeon, Michael (1991). Writer as a Hero. Novelistic Prefigurations and the Emergence of Literary Biography. In Epstein, William H. (ed.), *Contesting the Subject. Essays in the Postmodern Theory and Practice of Biography and Biographical Criticism*. Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 17–42.

- Metsaalt, Lehti (1957). Saateks. *Rmt-s* Ilmi Kolla, *Luuletused*. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 3–8.
- Nagelmaa, Silvia (1983). Ilmi Kolla. *Rmt-s* S. Nagelmaa (koost.), I. Kolla, *Minu kevad*. Eesti Raamat, Tallinn, 102–109.
- Neveu, Erik (2002). Trend Report: The Contentious French. *Mobilization* 7 (3), 325–334.
- Nirk, Endel; Sõgel, Endel (toim.) (1975). *Eesti kirjanduse biograafiline leksikon*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Eesti Raamat, Tallinn.
- O'Brien, Sharon (1991). Feminist Theory and Literary Biography. In Epstein, William H. (ed.), *Contesting the Subject. Essays in the Postmodern Theory and Practice of Biography and Biographical Criticism*. Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 123–134.
- Ollila, Anne (2001). Naishistoria ja sukupuolijärjestelmä. *T:ssa* Kari Immonen, Maarit Leskelä-Kärki (toim.), *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. SKS, Helsinki, 75–90.
- Plummer, Ken (2001). *Documents of Life 2*. Sage Publication, London.
- Polkey, Pauline (ed.) (1999). *Women's Lives into Print. The Theory, Practice and Writing of Feminist Auto/Biography*. Palgrave, New York.
- Puhvel, Madli (1995). *Symbol of Dawn: the Life and Times of the 19th-century Estonian Poet Lydia Koidula*. Tartu University Press, Tartu.
- Rahi, Aigi; Jõgisuu, Piret (1998). Eesti sõdurite kirjad esimesest maailmasõjast. *Ajalooline Ajakiri* 2, 29–48.
- Rahi, Aigi; Jõgisuu, Piret (2000). Eesti sõdurite kirjad esimesest maailmasõjast. *Ajalooline Ajakiri* 3, 51–67.
- Rahi-Tamm, Aigi (2004). *Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis*. Tartu Ülikooli ajaloo osakond. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Raig, Kulle (2003). *Saaremaa valss: Georg Otsa elu*. Varrak, Tallinn.
- Roberts, Brian (2002). *Biographical Research*. Open University Press, Buckingham.
- Ross, Valerie (1991). Too Close to Home: Repressing Biography, Instituting Authority. In Epstein, William H. (ed.), *Contesting the Subject. Essays in the Postmodern Theory and Practice of Biography and Biographical Criticism*. Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 135–166.
- Ruben, Arne (2001). Ingel ei ole naine – Ilmi Kolla juhtum. *KesKus* nr.1, jaan.
- Scott, Joan (1986). Gender: a Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review* 91 (5), 1053–1075.
- Skidelsky, Robert (1988). Only Connect: Biography and Truth. In Homberger, Eric; Charmley, John (eds.), *The Troubled Face of Biography*. St. Martin's Press, New York, 2–16.
- Sontag, Susan (1977/2002). *Haigus kui metafoor. Aids ja selle metafoorid*. Varrak, Tallinn.
- Stanley, Liz (2004). The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences. *Auto/Biography* 12, 201–235.
- Stanley, Liz (1992). *The Auto/Biographical I. The Theory and Practice of Feminist Auto/Biography*. Manchester University Press, Manchester, New York.
- Stanley, Liz (1992). A Biographer *manqué*. In Stanley, Liz, *The Autobiographical I. The Theory and Practice of Feminist Auto/Biography*. Manchester University Press, Manchester, New York, 124–151.
- Stanley, Liz (1992). Biography as Microscope or Kaleidoscope? The Case of 'Power' in Hanna Cullwick's relationship with Arthur Munby. In Stanley, Liz, *The Auto-*

- biographical I. The Theory and Practice of Feminist Auto/Biography*. Manchester University Press, Manchester, New York, 158–180.
- Schwindt, Bianca (2003). Women Biography: Biographies and Portraits about, by or for Women. *Biography: An Interdisciplinary Quarterly* 26 (3), 448–452.
- Smith, Sidonie; Watson, Julia (2001). *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives*. Univ. of Minnesota Press, Minneapolis, London.
- Tamm, Marek (2005). Kuidas kirjutatakse elulugu? *Sirp* 11. 03, 4.
- Tarvel, Enn (toim.) (1999). *Ajaloolise tõe otsinguil*. 20. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid. Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, Tallinn.
- Tarvel, Enn (1999a). Eesti lähiajaloo periodiseerimisest. *Rmt-s* Enn Tarvel (toim.), *Ajaloolise tõe otsinguil*. 20. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid. Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, Tallinn, 105–116.
- Tarvel, Enn (toim.) (2000). *Ajaloolise tõe otsinguil II. Suur kunst metodoloogia*. 7. detsembril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo metodoloogilisi probleeme” materjalid. Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, Tallinn.
<http://www.okupatsioon.ee/ajaloolisetoe/ajaloolitode2.html>
- Tarvel, Enn (2000a). Ajaloolase analüüsist. *Rmt-s* Enn Tarvel (toim.), *Ajaloolise tõe otsinguil II. Suur kunst metodoloogia*. 7. detsembril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo metodoloogilisi probleeme” materjalid. Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, Tallinn.
<http://www.okupatsioon.ee/ajaloolisetoe/ajaloolitode2.html>
- Ziegler, Philip (1992). Biography: the Narrative. In Ian Donaldson, Peter Read, James Walter (eds.), *Shaping Lives. Reflections on Biography*. The Humanities Research Centre, The Australian National University, Canberra, 225–237.
- Ulrich, Laurel Thatcher (1991). *A Midwife's Tale: the Life of Martha Ballard, Based on her Diary, 1785–1812*. Vintage, New York.
- Veskimägi, Kaljo-Olev (1996). *Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed*. Tallinn.
- Veskimägi, Kalju-Olev (2005). *Kuidas valitseti Eesti NSV-d*. Varrak, Tallinn.
- Wagner-Martin, Linda (1994). *Telling Women's Lives. The New Biography*. Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey.
- Walker, Cheryl (1991). Persona Criticism and the Death of the Author. In Epstein, William H. (ed.), *Contesting the Subject. Essays in the Postmodern Theory and Practice of Biography and Biographical Criticism*. Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 109–122.
- Walter, James (1992). Biography, Psychobiography and Cultural Space. In Ian Donaldson, Peter Read, James Walter (eds.), *Shaping Lives. Reflections on Biography*. The Humanities Research Centre, The Australian National University, Canberra, 260–286.

Elektroonilised publikatsioonid

- The Hans Christian Andersen Centre. http://www.andersen.sdu.dk/index_e.html
28.04.2006
- Marr, David (1996). Only What's Private Matters.
<http://www.nla.gov.au/events/private/marr.html> 28.04.2006

PUBLIKATSIOONID

Annuk, E. (2003). Totalitarismi ja/või kolonialismi pained: miks ja kuidas uurida nõukogude aega? *Rmt-s* Arvo Krikmann, Sirje Olesk (koost.), *Võim ja kultuur*. Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Tippkeskus, Eesti Kirjandusmuuseum, 13–39.

Annuk, E. (2005) Toimetamine kui tsensuur: mida jutustas Ilmi Kolla ema? *Vikerkaar* nr. 9, 52–71.

Annuk, E. (2003). Tekstid ja vastutekstid: kirjavahetused stalinismi kontekstis. *Keel ja Kirjandus* 11, 838–848.

Annuk, E. (2003). Naised ja kirjanduslugu: tuntud ja tundmatu Ilmi Kolla. *Ariadne Lõng* 1/2, 72–90.

Annuk, E. (2004). Keha ja haigus Ilmi Kolla kirjades ja luuletustes. *Ariadne Lõng* 1/2, 43–57.

Annuk, E. (2006). Uuriija rollist ja eetikast biograafilise uurimise kontekstis Ilmi Kolla kirjavahetuste näitel. *Rmt-s* Mare Kõiva (koost.), *Võim ja kultuur II*. Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Tippkeskus, Eesti Kirjandusmuuseum, 149–170.

SUMMARY

Ilmi Kolla and her time: the possibilities of biographical approach in the context of researching the Soviet period

Biographical research as rapidly growing field in the area of life-writing studies may be characterized as an intersection of different disciplines and methodologies. In Estonia, theoretically oriented biographical research is yet in the beginning stage and the current thesis will contribute to its development through the usage of biographical method as lenses for analyzing different problems, connected to personal history and the Soviet society more generally.

Traditionally, biographical research has been connected to positivistic approach in the humanities that flourished in the 19th century. Therefore, biography and biographical criticism have been treated as conservative, unchangeable formation, which deserves little attention in the context of contemporary humanities. During the 20th century there has existed a critical attitude toward biography. New Criticism and poststructuralism were critical toward biography because of their emphasis on textual analysis instead of the author who was considered unimportant, but who was at the centre of biographical approach.

During the last years, biographical research has gained new strength. The new rise of biography thanks to the “biographical turn” in the 1980-ies has problematized the theoretical premises of biographical approach, analyzing biography as a form of textual representation. For example, biographical research has become important in the context of historiography, which has again become interested in individual experience. Also, biographical approach has been used in the social sciences, ethnology, anthropology, migration studies etc.

The present thesis concentrates on the possibilities of biographical approach in the specific context, i.e. the Soviet period, and outlines different problems in this field by the example of an Estonian poetess Ilmi Kolla (1933–1954) as a case study. Biographical approach has been used as device for analyzing problems connected to researching personal history and through this, the Soviet period more generally. The central topic – biography as an approach for analyzing different problems – is discussed from the perspectives of literary history, editing as censorship practice concerning biographical life narrative, letters as sources for (re)constructing biography, and from the point of view of ethical problems arising from the biographical research.

The present thesis is based on **empirical research** based on archival sources, such as letters and manuscripts of Ilmi Kolla that are stored in Estonian Cultural History Archives. This empirical research is placed into broader theoretical context through interpretation and theoretical background.

Biography can be viewed as personal history that is connected to general history. Both aspects – personal and general – are important in understanding the past: as personal history is not possible without general history, so the latter is not possible without concrete persons who influenced its course. The usage of biographical approach in the present thesis has enabled me to uncover more clearly the role of an individual in the Soviet era and in the cultural processes of that time and also *vice versa*, the role of an era in shaping individual history and personal choices.

Dealing with Ilmi Kolla as a **model author** has enabled me to scrutinize problems, connected to the construction of biographical discourse on the level of an individual case study, in detail. However, through this, also more general regularities appear. The life history of Ilmi Kolla is inseparable from the context of an era that influenced directly both her life and her artistic production. In the present thesis, the life history of Ilmi Kolla functions as a central nexus for different research issues, beginning from the problematics of constructing biographical narrative up to ethical questions in researching the life of other person. In this way the Soviet period becomes both a context for biographical research and at the same time a research object.

The definition of a model author is to a certain extent relative, referring to the contradiction between the general and the individual. It raises questions such as: to what extent is it possible to view concrete cases within the framework of more general phenomena? Where do the borders between individual specificity and characteristic features of an era lay? How to grasp the individual person in the context of the Soviet era and how will the era appear on the level of a concrete person? Ilmi Kolla turned out to be appropriate for model author because her life history was intermingled with problematics of the Soviet period. She became a poet between the end of 1940-s and the beginning of 1950-s, during the period of Stalinist repressions and cultural politics, which influenced her life and poetry in the most direct manner. For example, the politics of authorial fees (i. e. large fees paid to authors) was a decisive factor in writing ideologically conformist poetry, characterizing at the same time the functioning of the power mechanisms of an era more generally. Through the case of Ilmi Kolla there emerged also other problems connected to the Soviet period, such as textual representation and editing practices which were inseparable from censorship practices, forced collectivization with its consequences or medical treatment practices of the time because Ilmi Kolla had been treated for tuberculosis during many years. Research about Ilmi Kolla meant at the same time also an investigation of the Soviet era, its hidden meanings, power mechanisms and discursive practices which all shaped the life of an individual.

Present thesis concentrates on **micro-level analysis** of the Soviet period through the usage of the biography of Ilmi Kolla as a case study. At the center of the present thesis is a biographical viewpoint: biographical approach has been used as a key in analyzing different problems, connected to the Soviet era.

That kind of approach turned out to be necessary for uncovering problems and viewpoints, which may have not been revealed in case of more traditional approach. For example, the facts about the biography of Ilmi Kolla are suggestive not only from biographical point of view but they can refer to a number of problems, to those oppositions and juxtapositions through which can appear the contradictions of the society and of the era, of power relations and of discursive practices.

The **main goals** of the present dissertation can be viewed on two levels: to pose the problem of **biography as research problem** and to **investigate different problems of textual representation, connected to the Soviet era, through the biographical approach** using as an empirical source the letters and manuscripts of Ilmi Kolla. Biographical approach makes it possible to research different questions from the individual-centered viewpoint but through this there also emerge problems characterizing the time period, society, and social and cultural processes more generally.

The goal is also to indicate the importance of biographical research in the context of authorial production: research about biography does not explain textual meaning of artistic production, which is the premise of simplified positivist approach, but it indicates the conditions of the creation of this production without which that production would not have been possible. For example, why did Ilmi Kolla write conformist poems that relied upon the canon of socialist realism? To what extent the motive behind that fact was the ideological pressure of Stalinism and to what extent the practical need to earn money for supporting herself? How is the interpretation of this fact connected to esthetic judgments given to her poetry? And finally, what do those judgments say about Ilmi Kolla's poetry and about the interpretation models of an era?

Thus, in interpreting written source material (as letters, other personal documents or artistic production etc.) it is very important to pay attention to the conditions of their production. The biographical approach gives an opportunity to research this context more thoroughly and in more detail – on individual level – indicating the importance of extratextual circumstances.

The main research problems of present thesis are the **shaping of biography of woman author** in the ideological context of the Soviet society, in the framework of discursive practices of the Soviet period which determined the borders of biographical writing, and the forms of manifestation of **different discursive practices** in the framework of the Soviet period and biographical research, as correspondences *versus* public texts, using as an example the source material of Ilmi Kolla.

The analysis of Ilmi Kolla as a woman author raises also the questions about gendered biography. What is the meaning of gendered biography in the context biographical research? What is the specificity of researching a biography of a woman? How do the cultural stereotypes about gender influence the understanding of the biographical subject as a gendered subject? The interpretative framework concerning the biography of a woman is different from that of a

man: a woman's life has been understood according to gender roles of the time period in question. It means dealing with woman's individuality from the viewpoint of female stereotypes and concealing the aspects of woman's life that do not fit with gender expectations. For example, the life history of Ilmi Kolla has created a one-sided image of her, presenting her as an asexual young girl, not as precocious young woman who had to fight for surviving in the Stalinist society.

Special attention in the present thesis has been given also to theoretical and methodological premises of researching the Soviet period as this era poses complicated research questions such as: which are the analytical categories of research or to what extent the archival source material from the Soviet period is at all reliable? The macro-level viewpoint presented in the beginning of thesis (Article I) gives a more general background for the empirical analysis presented subsequently because it is hardly possible to interpret the role of an individual in the context of the Soviet society without understanding the more general functioning mechanisms and specificity of a totalitarian society. Many aspects of life and artistic production of Ilmi Kolla acquire their meaning in analyzing the functioning mechanisms of totalitarian society. This is also connected to the role of the researcher, as her argumentative logic and assumptions shape the methodology and results of the research.

The **double viewpoint** has been used as **methodological device**: at the center there are simultaneously both the biography of Ilmi Kolla and the aspects of the Soviet society which emerge from her biography. Different research questions in the following articles bring forth from different viewpoints different aspects of biography. For example, researching letters as sources of biographic research allows throwing a glance both to some aspects of Ilmi Kolla's life and simultaneously to the private sphere in the context of Stalinism (Article III). Letters as the means of communication are inseparable from discursive practices of a specific era but on the other hand, the flexibility of the letter format enables the emergence of individuality. The letters may thus bridge the gap between the public and the private sphere.

In the same manner it is possible to map the discursive space of how the tuberculosis was understood about a half century ago in the context of Ilmi Kolla's disease, and to refer to medical treatment practices of the time which determined the course of Ilmi Kolla's illness (Article V).

Survey of the articles included in the thesis

The doctoral dissertation consists of six articles, published in the years 2002–2006, and of a theoretical introduction that provides broader theoretical insight into the field of biographical research.

The first article (Article I) is concerned with more general issues dealing with the possibilities of studying the Soviet period and the main theoretical and methodological problems of research, including the reliability of source

material (e.g., archival material *versus* published documents). This is a macro-level study, mapping the research field through theoretical concepts and providing more general understandings of the Soviet period.

The following articles concentrate on a micro-level analysis of Ilmi Kolla as a case study uncovering different problems related to biographical research and concentrating on questions such as: How has the biography of a concrete person been shaped during the Soviet period? Which kind of rhetorical models surrounded the biographical discourse? Which problems connected to time period and society does biographical research uncover?

Article **II** “Editing as censorship: what did Ilmi Kolla’s mother tell?” analyses the adjustment of life narrative, based on the memoirs of Ilmi Kolla’s mother, to public discourse and through this the censoring shaping Ilmi Kolla’s biography.

Article **III** deals with letters as genre and as sources of cultural and personal history, more concretely as sources for reconstructing Ilmi Kolla’s biography, and problems connected with epistolarity in the context of the Stalinist public and private sphere.

Article **IV** analyzes cultural and ideological mechanisms of shaping the biography of Ilmi Kolla as a woman author in the context of the Soviet period. On the other hand, the purpose of this study is also to disclose the functioning of hidden ideological practices of the Stalinist era on the individual level, indicating the connectedness of individual and society.

Article **V** analyzes through different textual representations of illness (in letters *vs* in poems) various aspects of Ilmi Kolla’s biography, connecting them to broader context, among other things to medical treatment practices of the period.

Article **VI** deals with the role of researcher in biographical research and with ethical aspects. The problems are discussed both as based on the research relating to a concrete case study – Ilmi Kolla – and more broadly as concerning biographical research in the context of the Soviet period which has left serious restrictions upon it.

Main conclusions

The conclusions emphasize the importance of empirical research in the context of researching the cultural processes and textual representations of the Soviet period. The specificity of textual representation of the Soviet period derives from the specificity of an era, from the mechanisms of functioning of a totalitarian society, such as, for example, censorship practices.

The conclusions drawn in the separate articles have been systematized according to following topics:

General remarks

- 1) The Soviet era as a relatively little explored period of Estonian history deserves special attention considering its specific, i.e. totalitarian nature. This influences the research methodology and the research problems as well as the possibilities of using source material and its' reliability.
- 2) It is important to combine different approaches, as macro- and micro-level research in researching the Soviet era. Micro-level approach can bring new insights into the understanding of the functioning mechanisms of the Soviet society. Micro-level approach may encompass both biographical research and also the close reading of texts – archival source material. The analysis of textual representation can thus illuminate the discursive practices of the Soviet era.
- 3) The thesis stresses also the importance of empirical research in the context of analyzing the Soviet era. It is not possible to underestimate the importance of concrete case study as this gives the necessary background for multi-dimensional generalizations about the Soviet society.
- 4) The use of the biographical approach brings into focus also the understanding of biography as textual construction: biography is not the real image of a lived life, but a specific textual construction which has a complicated relation to real, lived lives. The image of life mediated through biographical narrative is subject to certain regularities that are the defining features of biography and its possibilities. The selection and interpretation of facts is the presupposition of biography, but at the same time facts (or that what is considered as facts) are the product of their time and place and the biographer. Thus, for example, the views about the biography of Ilmi Kolla are depending not only on the specificity of an era but also on the viewpoint and interpretation of the biographers.
- 5) The outcome of the present thesis is also the development of the possibilities of the biographical method: counterbalancing positivist understanding toward biographical research, the approach used in the present thesis will enable to demonstrate the importance of biographical research dealing with different problems, especially in the context of micro-level analysis. Centering on the individual enables posing new research questions and opens up new perspectives for interdisciplinary approach.

Biographical approach

The thesis indicates how biography and biographical discourse has been shaped during the Soviet period and how biography has been connected to the Soviet society as a totalitarian society. There have existed certain regularities in the construction of biographical narrative and in shaping the biographical discourse. The editing practices of the Soviet public texts did have a significant role in this process as they were shaped by censorship practices, which also included the

editing practice. Therefore, different types of texts – public texts *versus* private texts – uncover different aspects of biography and biographical discourse.

Understandings of the role and aims of biography have been shaped also by the Soviet notion of class struggle that emphasized the necessity of differentiation between “right” and “wrong” biography. “Right” biography and biographical method was inevitably connected to the “right” class position. On the other hand, the “right” biography was defined by the contradiction of the public/private sphere that defined the borders of acceptable/unacceptable. In the context of representing the life of Ilmi Kolla it meant both the one-sided treatment of her personality and excluding aspects that were improper from the Soviet point of view of her life as well as at times evaluating her poetry inadequately.

Exploration of the biography of Ilmi Kolla indicates also how the personal is the political (using the feminist slogan) in the most direct sense of the word. The private sphere, although assumingly opposed to the public sphere is actually tightly related to the latter. Personal decisions influence the public sphere and *vice versa*, the public sphere can function only due to its extension into the private domain.

The present thesis brings also out the importance of empirical research, based on primary sources, in the context of researching the Soviet period when primary sources were not often accessible and archives were subjected to ideological control. Therefore, it is important to investigate primary source material anew, even in cases alternative approaches from the Soviet period about the same person exist, as it is only in the course of such comparison that evident exclusions or intentional misrepresentations emerge.

The interpretation of archival material is also bound up with research traditions in a concrete field, with conceptions regarding the interpretation of source material and its place in historiography or, for example, in literary histories. It is also important take into account the extent to which previous research has relied upon primary sources and to what extent entirely upon secondary sources, such as interpretations of other researchers. Paying attention to this aspect in present thesis indicates also the role of such fixed interpretations in the cultural awareness and through this also in cultural history.

The usage of source material is connected to the analysis of their textual specificity that has also been analyzed in the present thesis. Letters and correspondences, more broadly epistolarity in general, has received little critical attention to this day although letters are very important both as texts and as sources.

Letters as source material and as texts

Letters are considered important as source material but on the other hand their textuality – the specificity of letters as texts of certain type – shapes their truth-value. The present thesis brings out the problematic nature of letters as sources in general and more concretely, in the context of biographical research. Letters in their seemingly simple representativity can be deceitful: facts or events depicted in letters may have not occurred in the manner they have been depicted. The *I* of letters that prompts the researcher to make conclusions about the person in question, may also be deceitful because letters are not transparent texts. The author of letters adapts his/her *I* according to different addressees: for example, in her letters to her mother Ilmi Kolla (re)presents herself differently than in letters to her girl-friends. Thus, letters as textual fragments of *I* do not and also cannot create the perception of unitary self which is actually a product of traditional biographical narrative, narrating the life of concrete person from the beginning until the end, from birth to death. Actually lived life is not reducible to linear narrative and letters bring out the intermediary role of textuality between the lived life and the biographical narrative.

CURRICULUM VITAE

Eve Annuk

Kodakondsus: Eesti
Sünniaeg: 13. mai 1964, Tartu
Aadress: Eesti Kultuurilooline Arhiiv, Eesti Kirjandusmuuseum,
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Telefon: 7 377 725
Faks: 7 377 706
E-post: eve@kirmus.ee

Haridus

1982–1989 Bakalaureuseõpe, eesti keele ja kirjanduse osakond, Tartu
Ülikool
1999 *Magister artium* eesti kirjanduse alal, kirjanduse ja
rahvaluule osakond, Tartu Ülikool
2000–2005 Doktoriõpe, kirjanduse ja rahvaluule osakond, Tartu
Ülikool

Teenistuskäik

1993 – praeguseni Teadur, Eesti Kultuurilooline Arhiiv, Eesti Kirjandus-
muuseum

Teadusorganisatsiooniline tegevus

Naisuurimusajakirja *Ariadne Lõng* toimetuskolleegiumi liige ja tegevtoimetaja

CURRICULUM VITAE

Eve Annuk

Citizenship: Estonian
Date of Birth: May 13, 1964
Address: Estonian Cultural History Archives, Estonian Literary
Museum, Vanemuise 42, 51003 Tartu, Estonia
Telephone: + 372 7 377 725
Fax: + 372 7 377 706
E-mail: eve@kirmus.ee

Education

1982–1989 Undergraduate study, Departement of Estonian Philology, University of Tartu
1999 *Magister artium* in Estonian Literature, Departement of Literature and Folkloristics, University of Tartu
2000–2005 Graduate study (doctoral level), Departement of Literature and Folkloristics, University of Tartu

Professional Employment

1993–present Researcher at the Estonian Cultural History Archives, Estonian Literary Museum

Organizational Activity

Editor and the member of editorial board of Estonian Women's Studies Journal *Ariadne Lõng* (*Ariadne's Clew*).